

NEMESIS

Tijdschrift over Vrouwen en Recht

JAARGANG 3 NOVEMBER/DECEMBER 1987

nummer

6

INCEST IN HOGER BEROEP
VRIJSPRAAK VOOR VADER

VERLAGING MEERDERJARIGHEID
VERGROTING AFHANKELIJKHEID

VROUWEN IN EN VOORAL UIT
ZIEKTEWET EN WAO

NEMESIS

*And thou, who never yet of human wrong
Left the unbalanced scale, great Nemesis!*

(Byron) Childe Harold's Pilgrimage, Canto IV

Redactie:

Len Andringa, José J. Bolten, Loes Brünott, Dorien Pessers, Heikelen Verrijn Stuart, Mieke Vosman, Tineke van Vleuten, Karin van Eideren (illustraties en strip).

Medewerkers:

Gabi van Driem, Jeannette Ebbens, Wendelien Elzinga, Nora Holtrust, Ineke de Hondt, Jet Isarin, Yvonne Konijn, Catelene Passchier, Selma Sevenhuijsen, Taru Spronken, Jutien van der Steen, Elies Steyger, Bernadette de Wit.

Redactiesecretariaat:

Heikelen Verrijn Stuart - redactie-secretaris, Marijke Hageman - redactie-medewerkster, Singel 373, 1012 WL Amsterdam, tel. 020-249433.

Abonnementen:

verschijnt zes maal per jaar. Een abonnement geldt voor een gehele jaargang. Een abonnement wordt automatisch voortgezet, tenzij het abonnement voor 1 december schriftelijk is opgezegd. U ontvangt dan een bewijs van opzegging.

Nemesis:

Nemesis is een uitgave van de Stichting Ars Aequi, is onafhankelijk van de juridische uitgeverijen en heeft geen winst oogmerk. Auteursrechten voorbehouden.

Abonnementenadministratie:

Administratie Ars Aequi, Postbus 1043, 6501 BA Nijmegen, tel. 080-224441.

Prijzen:

Abonnementen f 45,- per jaar. De eerste jaargang (september 1984-december 1985) bevat 8 nummers en kost f 47,50. Oude jaargang (6 nummers) f 40,-. Losse nummers f 9,50 (excl. verzendkosten).

Aanbevolen citeerwijze:

Nemesis 1987 nr. 1, pag. ...

Omslagontwerp en lay-out:

Fenna Westerdiep.

Advertenties Nemesis:

voor de opgave van advertenties en voor tarieven, contact opnemen met Ars Aequi, tel. 080-516298.

INHOUDSOPGAVE

Nemesis 1987 nummer 6

VAN DE REDACTIE

- 355 Len Andringa, **Na 1990: vrouwenarbeid zonder economische zelfstandigheid**

ARTIKELEN

- 358 Nora Holtrust en Ineke de Hondt, **Nieuwe jongmeerderjarigen, van harte gefeliciteerd!** Verlaging van de meerderjarigheidsgrens mag geen geld kosten
- 366 Jet Isarin, **Verdachte verdacht-slachtoffer verdacht,** Verslag van incestzaak in hoger beroep
- 370 Drs. T. Bijlsma en drs. F. Koopmans, **Met en twee maten,** Vrouwen in en vooral uit de Ziektewet en de WAO

REPLIEKEN

- 380 Riki Holtmaat, **De mythe van de keuzevrijheid,** Dupliek

KRONIEKEN

- 381 **Sociaal zekerheidsrecht,** Willy van Essen-Witte
- 385 **Arbeidsrecht,** Janny Dierx, Yvonne Konijn
- 392 **Relatief vermogensrecht,** Wendelien Elzinga

396 BERICHTEN

Na 1990: vrouwenarbeid zonder economische zelfstandigheid

Het jaar 1990 lijkt het keerpunt te moeten worden in de strijd voor economische zelfstandigheid. De generaties die vanaf dan 18 jaar worden, zouden economisch zelfstandig moeten worden. Volgens het Beleidsplan Emancipatie, dat in 1985 is aangenomen door de Tweede Kamer, moet dit gebeuren door het verwerven van een arbeidsplaats dan wel, als afgeleide daarvan, het recht op een zelfstandige uitkering, onafhankelijk van het inkomen van de partner. In de Toeslagenwet, die op 1 januari 1987 in werking is getreden, is de bepaling opgenomen dat gehuwden en ongehuwd samenwonenden geen recht meer hebben op een toeslag als de afhankelijke partner is geboren na 31 december 1971, tenzij zij een kind heeft dat jonger is dan 12 jaar. Van partners zonder kinderen wordt verlangd dat zij zich beschikbaar stellen voor de arbeidsmarkt.

Vrouwen in de vakbonden en andere sociaal-democratische organisaties vinden deze ontwikkeling niet snel genoeg gaan. Waarom een uitzondering voor vrouwen met kinderen beneden de 12 jaar? Het recht op een toeslag als de uitkering te laag is om van te leven, zou toch ook beperkt kunnen blijven tot vrouwen met kinderen beneden de 6 jaar. Er wordt ook al voor gepleit de fiscale alleenverdienerstoeslag af te schaffen voor deze 'cohorte'.

Vrouwen dragen hiervoor niet alleen emancipatoire redenen aan, maar ook economische argumenten. Een grotere deelname van vrouwen aan betaalde arbeid zou nodig zijn om de toekomstige tekorten op de arbeidsmarkt te bestrijden en de gevolgen van de vergrijzing op te vangen. Het draagvlak van belastingen en premies zou hierdoor worden verbreed. Ook zou een grotere economische zelfstandigheid van vrouwen de druk op de collectieve sector verminderen omdat geen kostwinnersfaciliteiten meer verleend hoeven te worden en de bijstandsuitkeringen aan gescheiden vrouwen zullen verminderen.

Er komen berekeningen op tafel die moeten aantonen dat door de verlegging van de geldstromen die nu naar kostwinners gaan in de vorm van fiscale alleenverdienerstoeslagen, toeslagen op uitkeringen, (gratis) meeverzekering voor ziekenfonds en volksverzekeringen, individuele uitkeringsrechten en voldoende kinderopvang kunnen worden gerealiseerd.

Sommige vrouwen gaat dit alles nog niet ver genoeg. Vanuit de human capital-benadering geredeneerd moeten vrouwen helemaal niet meer uit het arbeidsproces treden als ze kinderen krijgen. Dat zou bijzonder ondoelmatig zijn gezien de verspilling van opleidingskosten van meisjes en de kosten van om- en bijscholing voor herintredende vrouwen. Bovendien zouden ze dan hun mogelijkheden om een economisch zelfstandig bestaan op te bouwen wel kunnen vergeten. Vanuit die optiek is kinderopvang de *bottleneck*. Het voor kostwinnersfaciliteiten beschikbare geld zou vooral moeten worden gebruikt om betaalbare kinderopvang te financieren. Dan hoeven vrouwen niet meer thuis te blijven om kinderen te verzorgen. Het mes snijdt dan bovendien aan twee kanten, omdat op die manier ook wordt voorkomen dat te weinig vrouwen met een betaalde baan nog kinderen willen krijgen.

Het ziet ernaar uit dat het recht op economische zelfstandigheid, waarvoor vrouwen al zolang knokken, verwordt tot een plicht om zich beschikbaar te stellen voor de arbeidsmarkt. Het wordt ook zo genoemd: 'vrouwen moeten worden opgevoed tot zelfstandigheid'. Maar wat zullen we straks bereikt hebben?

Tot nu toe is zodanig gestalte gegeven aan de gelijkberechtiging, dat het de overheid alleen maar geld heeft opgeleverd. Verzelfstandiging van de AOW levert de overheid wel jaarlijks 600 miljoen gulden meer op aan premies, maar heeft niet zodanige uitkeringsrechten opgeleverd dat vrouwen daarvan ook zelfstandig kunnen bestaan. De totale hoogte van de in tweeën gehakte uitkeringsrechten is hetzelfde gebleven. Gehuwde vrouwen worden nu zelfstandig belast, maar zijn, evenals alle andere tweeverdieners, veel meer aan belasting gaan betalen. Bovendien zijn sinds de Tweeverdienerswet nog nooit zoveel mensen financieel met elkaar *verbonden* geweest. Het meest cynische is dat de opbrengst in dit geval niet de overheid, maar de alleenverdienende kostwinners ten goede is gekomen. In de werknemersverzekeringen zijn alle uitkeringsrechten geïndividualiseerd. De uitkeringen zijn echter zo laag geworden, dat de meeste uitkeringsgerechtigden die samenwonen met een financieel afhankelijke partner of in deeltijd werken, een toeslag moeten aanvragen die afhankelijk is van het inkomen van hun partner, gehuwd of ongehuwd. Door uitbreiding van het leefeenheidsdenken, ook in de Algemene Bijstandswet, zijn onder het mom van gelijkberechtiging nog nooit zoveel mensen financieel *afhankelijk* van elkaar geweest.

Hoe zal de overheid in 1990 gestalte geven aan de economische zelfstandigheid? De toeslag voor afhankelijke partners zonder kinderen, die vanaf 1990 18 jaar worden, wordt afgeschaft. Zij moeten zich beschikbaar stellen voor de arbeidsmarkt. Zullen zij dan recht hebben op een zelfstandige uitkering?

Volgens de Adviesaanvraag maatschappelijke positie meisjes en jonge vrouwen gaan de gedachten van het kabinet ernaar uit 'aan de generatie die na 1990 achttien jaar wordt, een verplichting tot beschikbaarstelling voor de arbeidsmarkt te koppelen aan een beroep op een (aanvullende) sociale zekerheidsuitkering, in de situatie dat geen jonge kinderen te verzorgen zijn'. Het ziet er niet naar uit dat het kabinet hier een zelfstandig uitkeringsrecht voor ogen heeft. Het kabinet zal daarvoor huiverig zijn omdat het nog niet weet of de arbeidsmarktsituatie in 1990 al zodanig zal zijn dat individualisering niet leidt tot een frequenter beroep op uitkeringsregelingen. Partners die vanaf 1990 18 jaar worden, zullen dan beiden beschikbaar moeten zijn voor de arbeidsmarkt zonder dat daar een zelfstandig uitkeringsrecht tegenover staat. Doen zij dat niet, dan zullen zij zijn aangewezen op een aanvullende bijstandsuitkering. Ook dan weer worden emancipatoire denkbeelden zodanig in praktijk gebracht dat het de overheid eerder voordeel zal opleveren en in ieder geval niets zal kosten. Het idee om door middel van het ombuigen van de kostwinnersgeldstromen individuele uitkeringsrechten in het leven te roepen, zal straks weer een uitstekende, door de vrouwenbeweging aangereikte mogelijkheid blijken te zijn om te bezuinigen op de collectieve uitgaven.

Vrouwe Emancipatia lijkt blind voor de sluwe streken van de overheid. Of moeten vrouwen nog leren dat ze eerst rechten moeten eisen voordat ze voor zichzelf plichten in het leven roepen?

Straks is er wel een sollicitatieplicht, maar geen zelfstandig recht op een uitkering. Straks hebben nog meer vrouwen fysiek zwaar of geestdodend werk onder slechte arbeidsomstandigheden en met een laag inkomen. Straks zijn nog meer vrouwen met kinderen dubbel belast, omdat ze gedwongen zijn een betaalde baan te zoeken terwijl er geen of onvoldoende kinderopvang is en geen herverdeling van betaalde en onbetaalde arbeid heeft plaatsgevonden. Straks wordt het maatschappelijk onaanvaardbaar

gevonden om als (gescheiden) vrouw thuis de kinderen te verzorgen.

Jarenlang heeft de vrouwenbeweging om individualisering geroepen. Maar ook om herverdeling van betaalde en onbetaalde arbeid, ook om kinderopvang. Wat is er tot nu toe gerealiseerd?

De sollicitatieplicht is in de wet opgenomen, de zelfstandige uitkering niet. Kinderopvang is er niet, tenzij onbetaalbaar. Herverdeling van werk lijkt beperkt te blijven tot de vrije vrijdagmiddag. 'Flankerend' beleid, het beleid dat moet leiden tot voldoende kinderopvang en herverdeling van arbeid: een moderne term uit vervlogen dagen.

Wat zal er moeten gebeuren?

De kostwinnersgeldstromen moeten inderdaad worden verlegd, zodat de financiële drempel voor vrouwen om te gaan werken, wordt geslecht. In plaats van kostwinners-toeslagen moeten de uitkeringsrechten werkelijk geïndividualiseerd worden. Bovendien moet de kinderbijslag zodanig verhoogd worden, dat deze het reële kostenniveau, inclusief kosten van kinderopvang, benadert. Vrouwen hebben dan de keus om zelf de kinderen te verzorgen dan wel hun kinderen door anderen te laten verzorgen. Ook zal de mogelijkheid van kinderopvang buitenshuis drastisch moeten worden uitgebreid. Last but not least moet de vijfjarige werkdag worden gerealiseerd, zodat herverdeling van betaalde en onbetaalde arbeid kan plaatsvinden.

Als deze voorwaarden zijn gerealiseerd, zullen de meeste vrouwen kiezen voor betaald werk. Een sollicitatieplicht is dan zelfs niet nodig.

Het recht op betaalde arbeid voor vrouwen moet voorop staan. Laten we dat niet gaan vertalen in een sollicitatieplicht. Anders hebben de vrouwen die vanaf 1990 18 jaar worden, er straks nog een plicht bij, terwijl ook dan de economische zelfstandigheid staat en valt met het hebben van voldoende betaald werk.

Len Andringa

NIEUWE JONGMEERDERJARIGEN, VAN HARTE GEFELICITEERD!

Verlaging meerderjarigheidsgrens mag geen geld kosten

Fervent is op politiek niveau gepleit voor onafhankelijkheid van jongeren. Maar de voorgestelde verlaging van de meerderjarigheidsgrens mag voor de overheid geen financiële consequenties hebben.

Bij botsing van deze twee uitgangspunten kiest de regering voor haar eigen portemonnaie.

Nora Holtrust en Ineke de Hondt bekeken de nieuwe wet in verhouding tot ondermeer de Wet studiefinanciering en de ABW en concluderen dat de jongmeerderjarigen het met een fopspeen moeten doen.

Drie wetten

In oktober 1970 ging het kabinet-De Jong in beginsel akkoord met een verlaging van de meerderjarigheidsgrens van eenentwintig tot achttien jaar. Het omzetten van deze beginselverklaring in een wetsontwerp liet ruim acht jaar op zich wachten. Dan verschijnen er ook meteen twee wetsontwerpen (15 416 en 15 417), na enige tijd nog gevolgd door wetsontwerp 15 974. Dat deze wetsontwerpen zo lang op zich hebben laten wachten is volgens de Memorie van Toelichting bij wetsontwerp 15 417 'het gevolg van ampel beraad tussen de hierbij betrokken departementen over de financiële consequenties'. (pag. 6) Daarna duurt het nog tien jaar voordat de wetten ingevoerd zullen worden (1 januari 1988; Stb. 1987, 333, 334, 335). Verlaging van de meerderjarigheidsgrens heeft invloed op diverse terreinen. Zo behandelt wetsontwerp 15 416 de voorzieningen die nodig zijn na verlaging van de meerderjarigheidsgrens op het gebied van de Wetboeken van Strafrecht en Strafvordering en de daarmee samenhangende bepalingen uit de Beginselenwet voor de kindbescherming. Wetsontwerp 15 974 betreft ondermeer een aantal wijzigingen met betrekking tot de Beginselenwet Kin-

derbescherming en een aantal restonderwerpen.

In dit artikel wordt alleen aandacht besteed aan wetsontwerp 15 417, waarin de wijzigingen met betrekking tot de verlaging van de meerderjarigheidsgrens worden voorgesteld voor het Burgerlijk Wetboek, het Wetboek van Burgerlijke Rechtsvordering en de Algemene Bijstandswet. Tevens wordt de Wet op de studiefinanciering (WSF) van 1 oktober 1986 hierbij betrokken.

Achttien jaar

Allereerst wordt het wetsartikel waar het allemaal om gaat, vervangen: art. 1:233 BW. Dat luidt: 'Minderjarigen zijn zij, die de ouderdom van eenentwintig jaren niet hebben bereikt en niet gehuwd zijn of gehuwd zijn geweest. Voor eenentwintig moet nu voortaan achttien jaar gelezen worden.'

* Nora Holtrust is docente vrouwenrecht aan de Katholieke Universiteit Nijmegen

** Ineke de Hondt is universitair docente aan de juridische faculteit van de Rijksuniversiteit Utrecht

Wat levert dit jongeren nu in concreto op? Een minderjarige is een persoon die in beginsel onbekwaam is rechtshandelingen te verrichten, met andere woorden, die handelingsonbekwaam is. In beginsel, dat wil zeggen dat minderjarigen sommige rechtshandelingen wel mogen verrichten, hetzij op grond van de wet (bij voorbeeld het maken van een testament), hetzij met toestemming van de wettelijke vertegenwoordiger (bij voorbeeld het beschikken over geld ten behoeve van levensonderhoud en studie), hetzij door het verlenen van handlichting voor bepaalde bevoegdheden door de Kantonrechter. Een belangrijk gevolg van de verlaging van de meerderjarigheidsgrens voor jongeren is dus dat zij nu vanaf het achttiende jaar handelingsbekwaam zijn en drie jaar eerder rechtshandelingen kunnen verrichten. De WFS geeft overigens jongeren vanaf zeventien jaar reeds het recht bepaalde rechtshandelingen samenhangend met de studiefinanciering te verrichten. (Zie ook: Rb. Utrecht, 18 november 1986, NJ 1987, 12.)

In sommige wetsartikelen wordt expliciet een bepaalde leeftijd genoemd waarop een jongere iets juist wel of juist niet mag. In principe brengt dit wetsvoorstel daarin geen verandering, maar een enkele bepaling wordt wel meteen 'meegenomen'. Zo wordt bij voorbeeld het maken van een testament mogelijk vanaf zestien jaar in plaats van vanaf achttien jaar (art. 944 BW).

Vaker nog wordt het woord minderjarigheid (of meerderjarigheid) in de wettekst gebruikt, waarmee de grens wordt aangegeven wanneer men iets wel of niet mag. Bij voorbeeld: een minderjarige volgt de woonplaats van hem die het gezag over hem uitoefent (art. 1:12 BW) of een minderjarige mag slechts een arbeidsovereenkomst aangaan als hij daartoe door zijn wettelijke vertegenwoordiger is gemachtigd (art. 1637g BW). Voor al deze bepalingen geldt dus voortaan de nieuwe meerderjarigheidsleeftijd van achttien jaar. Zie voor een uitgebreide inventarisatie: Betty Groen, *Wetten op leeftijd: hoe minder*

groen, hoe meer recht?, publikatie van het studie bureau van de Raad voor het Jeugd beleid, Amsterdam 1985.

Over verreweg de meeste van deze veranderingen worden noch in de Memorie van Toelichting, noch tijdens de parlementaire behandeling veel woorden vuil gemaakt. In feite zijn alle fracties van beide Kamers het met het kabinet eens dat 'vrij algemeen de opvatting heerst dat jongeren eerder dan thans het geval is, handelingsbekwaam moeten en kunnen worden. Tevens wordt er in brede kring voor gepleit om jongeren geleidelijk meer rechten te geven, terwijl tegelijkertijd de omvang van de ouderlijke macht afneemt.' (Voorlopig Verslag pag. 1.) Een van de artikelen waarin minderjarigheid voorkomt, is immers art. 1:246 BW, waarin staat dat tijdens hun huwelijk ouders de ouderlijke macht over hun *minderjarige* kinderen hebben.

Vorig jaar nog voerde een minderjarige jonge vrouw een kort geding tegen haar ouders, die er niet aan wilden meewerken dat zij een eigen paspoort kreeg. De vrouw had het ouderlijk huis verlaten en wilde samen met haar vriend, met wie zij samenwoonde, op vakantie naar Rhodos. Hoewel de President van de Rechtbank van oordeel was 'dat naar hedendaagse, algemeen aanvaarde, maatschappelijke opvatting jeugdige personen die de leeftijd van achttien jaar hebben bereikt, in staat worden geacht zelfstandig te kunnen oordelen en beslissen', vond hij toch dat de ouders geen misbruik maakten van hun ouderlijke macht door de reis naar Rhodos onmogelijk te maken. (Rb. Zwolle, 30 mei 1986, Kort Geding 1986, 269.) Met de verlaging van de meerderjarigheidsgrens kunnen jongeren voortaan wel vanaf achttien jaar zelfstandig beslissingen nemen, zoals het aanvragen van een paspoort, zonder hun ouders daarvoor toestemming te vragen. Een verandering waarop in de parlementaire behandeling niet of nauwelijks commentaar is geleverd.

Een andere kleine wijziging die wordt voorgesteld, is het afschaffen van de hand-

lichting, die vanaf achttien jaar verleend kon worden. Het verlenen van handlichting aan jongeren beneden de achttien jaar acht de regering in eerste instantie niet gewenst, zodat het instituut kan verdwijnen. Maar aan een amendement van het lid Van der Burg (15 417 nr. 15), waarin gesteld wordt dat het in verband met de opvolging in familiebedrijven van belang is, dat al met zestien jaar handlichting verkregen kan worden, wordt zonder nader onderzoek of discussie gehoor gegeven. In de Eerste Kamer vraagt men zich later nog wel af, of er dan al eerder signalen geweest zijn dat de leeftijd van achttien jaar te hoog was voor handlichting! (nr. 55a, pag. 3).

(Toestemming voor) het huwelijk

In de Memorie van Toelichting wordt uitdrukkelijk vermeld dat volledige handelingsbekwaamheid bij het bereiken van het achttiende jaar zowel vermogensrechtelijke gevolgen heeft als ook het gevolg van de bevoegdheid om zonder toestemming van de ouders een huwelijk aan te gaan. Deze consequenties van de verlaging van de meerderjarigheidsgrens is voor het lid van de GPV-fractie niet zo vanzelfsprekend. Hij wijst erop dat men nog pas een tiental jaren geleden tot zijn dertigste ouderlijke toestemming voor het aangaan van een huwelijk nodig had. Aangezien de behandeling van het wetsvoorstel niet al te vlot verloopt, kan de minister in een later stadium hierop antwoorden dat deze kwestie inmiddels door een uitspraak van de Hoge Raad haar belang heeft verloren. (Nota naar aanleiding van het eindverslag, pag. 5.) In een beslissing van 4 juni 1982 (NJ 1983, 32) overwoog de Hoge Raad: 'In geval van een niet, of niet redelijk gemotiveerde weigering van een toestemming tot huwen aan een wettig kind van huwbare leeftijd door een ouder die het gezag over het kind uitoefent, is toepassing van het bepaalde in art. 1:36 lid 2 BW niet verenigbaar met het in art. 12 EVRM aan mannen en vrouwen van huwbare leeftijd toegekende

recht om te huwen.' Ook het bezwaar van de PvdA tegen het verschil in leeftijd van man en vrouw met betrekking tot de huwelijks toestemming is tegen de tijd dat het wetsvoorstel in de Kamer behandeld wordt, achterhaald. Per 1 januari 1985 is in art. 1:31 BW de huwelijksleeftijd voor zowel man als vrouw in achttien jaar veranderd.

Een prettig gevolg van het wetsvoorstel, waarover overigens niet is gesproken, is dat niet-gehuwde moeders voortaan vanaf achttien jaar van rechtswege voogdes over haar kind zijn. Nu nog zijn ongehuwde moeders jonger dan eenentwintig jaar onbevoegd tot de voogdij over haar kind (art. 1:287 juncto 324 BW). Het feit dat minderjarige ongehuwde moeders niet van rechtswege voogdes zijn over haar kinderen, leidde onlangs nog tot een wonderlijk kort geding. Na een bezoek van een paar dagen bracht een (natuurlijke) vader zijn kind niet op de afgesproken tijd terug bij de moeder, maar hield hij het kind op een onbekende verblijfplaats verborgen. De ongehuwde bijna eenentwintigjarige moeder wilde haar kind terug, maar kon zich er niet op beroepen dat zij moeder-voogdes was. In de voogdij voor het kind was zelfs helemaal niet voorzien, waarschijnlijk omdat de moeder toch binnen afzienbare tijd eenentwintig zou zijn en op dat moment dan alsnog van rechtswege voogdes zou worden. Omdat de moeder nog minderjarig was, kon zij ook niet zelf procederen en moest oma, als wettelijke vertegenwoordigster, dat voor haar doen. De President van de Rechtbank gebood overigens de vader wel het kind onmiddellijk terug te geven. (Rb. Amsterdam 3 juli 1987, rolnr. KG 87/943G, ongepubliceerd.)¹

Het blijft natuurlijk vreemd dat een moeder jonger dan achttien jaar door haar huwelijk wel meerderjarig wordt en daardoor automatisch geacht wordt het gezag over haar kind te kunnen uitoefenen, en de niet-gehuwde moeder niet. Hoewel door de verlaging van de meerderjarigheidsgrens de noodzaak minder groot is geworden, wordt het wellicht toch tijd het

op 18 oktober 1976² ingediende wetsvoorstel strekkende tot invoering ten behoeve van minderjarige moeders (vanaf zestien jaar) van de mogelijkheid tot meerderjarigverklaring, weer eens van stal te halen.

Levensonderhoud

Het wetsvoorstel en de hele behandeling in de beide Kamers, het is in feite slaapverwekkende lectuur. Alle fracties zijn het met het wetsvoorstel eens... op één fundamenteel punt na en daarmee zijn de meer dan honderd pagina's dan ook volgeschreven. De minister zegt namelijk wel dat ampel beraad (van acht jaar) nodig was vanwege de financiële consequenties, maar tegelijkertijd is het uitgangspunt van het voorstel dat de verlaging van de meerderjarigheid geen financiële gevolgen voor de overheid mag hebben. Tegen dit uitgangspunt hebben alle politieke partijen, zonder uitzondering, ernstig bezwaar. De voorgestelde regeling is als volgt. Voor minderjarige kinderen bestond reeds de verplichting van ouders te voorzien in de kosten van verzorging en opvoeding van hun (zowel wettige als onwettige) minderjarige kinderen; dit geldt eveneens voor stiefouders. (art. 1:404 BW.) Deze verplichtingen blijven gehandhaafd. Voor de ouders van de 'nieuwe' meerderjarigen van achttien tot eenentwintig jaar, ook wel de 'jongmeerderjarigen' genoemd, komt een nieuw artikel in de wet (art. 1:395a) op grond waarvan ouders verplicht zijn te voorzien in de kosten van levensonderhoud en studie. Dit geldt eveneens voor de verwekker van een niet-erkend kind, wanneer tegen hem de vordering tot verstrekking van levensonderhoud (de zogenoemde vaderschapsactie) is toegewezen en voor de stiefouder ten aanzien van kinderen die tot zijn gezin behoren. Deze verplichting gaat verder dan de bestaande verplichting in art. 1:392 BW, waar de verplichting tot het verstrekken van levensonderhoud tussen ouders en meerderjarige kinderen slechts bestaat op grond van behoefte. Anderzijds is de nieuwe verplichting volgens de rege-

ring weer minder ruim dan voor minderjarige kinderen, omdat: a. de nieuwe verplichting door de rechter gematigd kan worden; b. bij gehuwden van achttien tot eenentwintig jaar primair de (ex-)echtgenoten onderling onderhoudsplichtig zijn (Zie het in 1970 ingevoerde art. 1:392 lid 3 BW).

Ad a. Enerzijds zegt de minister dat de 'jongmeerderjarige' zelfstandig de studie kan bepalen die hij wenst te volgen; anderzijds kan de rechter de onderhoudsplicht van ouders matigen als ouders het met de keuze zozeer oneens zijn, dat een bijdrage in redelijkheid niet kan worden gevergd. Wat moeten we ons daarbij voorstellen? Hoeft een atheïstische ouder niet bij te dragen aan de studie theologie van zijn kind? Kan een ouder met een mavo-opleiding en een laag inkomen een beroep doen op matiging als het kind een universitaire opleiding wil volgen? Kunnen kinderen uit grote gezinnen een studie kiezen? Kan een ouder een beroep op matiging doen, 'omdat zijn dochter toch binnenkort gaat trouwen'?

Ad b. Tot nu toe hadden ouders van (aan-)gehuwde kinderen slechts een onderhoudsverplichting in geval van behoefte; zij konden het huwelijk tot op zekere hoogte (tot eenentwintig jaar) ook tegenhouden. Nu is hun toestemming voor het huwelijk niet meer nodig, maar tegelijkertijd zijn zij wel verplicht in het levensonderhoud en de studie van het kind te voorzien, dus ook buiten het geval van behoefte. Vragen van de CDA-fractie over wie dan wat moet betalen, kwamen de ministers niet reëel voor. Stel echter dat het ene ouderpaar welgesteld en het andere ouderpaar bijstandsgerechtigd is en de beide jong-gehuwden een dure studie willen afmaken. Zo irreeël is die vraag dan toch niet?

Anderzijds is de vraag in zoverre wel irreeël (maar dat is het antwoord van de minister eveneens), dat een samenloop van onderhoudsverplichtingen van ouders en (ex-)echtgenoten bij jonggehuwden niet zo vaak zal voorkomen, aangezien de gemiddelde leeftijd bij een eerste huwelijk

ver boven de eenentwintig jaar ligt. Hoewel de minister steeds geruststellend opmerkt dat ouders ook nu heel vaak aan de studie van hun meerderjarige kinderen bijdragen, durft men het niet aan, de uitdrukkelijke verplichting tot betaling van levensonderhoud en studie voor achttien- en eenentwintigjarige meerderjarigen achterwege te laten, omdat de verlaging van de meerderjarigheid de overheid niets mag kosten. Overigens zou je als vrouw haast wensen dat je 'jongere' was, zo fervent zijn de pleidooien in de Kamer voor de noodzaak van economische onafhankelijkheid voor jonge meerderjarigen; het blijft echter bij pleidooien en men legt zich neer bij de opinie van het kabinet dat er geen rechtstreekse relatie bestaat tussen handelingsbekwaamheid en financiële zelfstandigheid.

Afdwingen

Voor het geval de (stief)ouders weigeren te voorzien in het levensonderhoud en/of de studiekosten van hun jongmeerderjarig kind, zal het kind zelf een actie tegen de (stief)ouders dienen in te stellen. Op de opmerking van de PvdA, 'dat de regering geen blijk geeft van enig besef dat, ook al is een jongere wettelijk meerderjarig, zijn emotionele onafhankelijkheid van de ouders nog niet zo groot hoeft te zijn dat hij zijn ouders in gemoede als procespartij kan zien', antwoordt de minister geruststellend dat dat misschien wel bezwaarlijk zal zijn, maar dat het voeren van procedures door kinderen tegen (stief)ouders uitzondering zal zijn.

Jongmeerderjarigen wier ouders gescheiden zijn en voor wie reeds tijdens hun minderjarigheid kinderalimentatie is vastgesteld door de rechter, hoeven overigens niet altijd zelf naar de rechter. Zij kunnen er namelijk voor kiezen dat de Raad voor de Kinderbescherming het verplichte betaaladres blijft. De ouderbijdrage wordt nu alleen door de Raad rechtstreeks aan de jongmeerderjarige uitbetaald en niet langer aan de wettelijke vertegenwoordiger. De Raad kan nu zonodig ook execu-

teren en/of wijziging van het verschuldigde bedrag verzoeken (art. 395b). Als de jongmeerderjarige geen gebruik wil maken van de Raad als betaaladres, moet hij of zij dit schriftelijk aan de Raad mededelen. Zonodig zal de jongmeerderjarige dan wel zelf moeten executeren en/of wijziging vragen.

De jongmeerderjarige die tijdens de minderjarigheid geen recht op alimentatie had, heeft niet de mogelijkheid om de Raad als betaaladres te gebruiken. Het is nogal ondoordacht (en discriminerend ten opzichte van gescheiden ouders) om aan te nemen dat alleen kinderen van gescheiden ouders problemen met elkaar over geld zullen hebben, want ook tussen niet-gescheiden ouders en kinderen is de verhouding niet altijd koek en ei.

Studiefinanciering en ouderbijdrage

In de loop van de behandeling van het wetsontwerp 15 417 werd af en toe wel geïnformeerd naar de voortgang van de Nota studiefinanciering van 1974 (Tw. K. 12 788), maar de minister kon daar steeds niets over zeggen. Op het moment dat het wetsontwerp eindelijk de Kamer bereikt, is de Wet op de studiefinanciering (Tw. K. 19 125) echter toch juist ingevoerd (Stb. 1986, 252). De op 1 oktober 1986 ingevoerde WSF doorkruist in feite het hele systeem van het Burgerlijk Wetboek inzake de onderhoudsverplichting van ouders. De WSF heeft geen boodschap aan de grens van de onderhoudsverplichting van de ouders, die bij eenentwintig jaar eindigt, maar gaat van een heel ander systeem uit. Studerenden vanaf achttien tot dertig jaar hebben, ongeacht het inkomen van de ouders, recht op een basisbeurs. De hoogte van een aanvullende studiefinanciering is afhankelijk van het inkomen van de ouders. De Wet op de studiefinanciering geeft een aantal kinderen meer zelfstandigheid, maar het principe dat ouders financieel verantwoordelijk zijn, blijft recht overeind. Sommige kinderen (met name van gescheiden ouders) besluiten hierdoor van (verdere) studie af te

zien. Zoals we in talloze interviews en ingezonden brieven hebben kunnen lezen, hebben jongeren van alleenstaande moeders er vaak ernstig bezwaar tegen om hun vader aan te spreken voor een bijdrage in de kosten van levensonderhoud en studie, althans wanneer zij al jaren geen contact meer met die vader hebben.

Anderen beginnen een kort geding tegen de vader, maar krijgen te horen dat er geen spoedeisend belang is omdat ze maar een vakantiebaantje hadden moeten nemen. (Rb. Zutphen 24 juli 1987, Kort Geding 1987, 349.) In deze zaak ging het om een studente van wie de kinderalimentatie van de vader in een enkele jaren daarvoor gevoerde procedure op nihil was gesteld. Zij vroeg in 1986 studiefinanciering aan en op grond van de verstrekte gegevens stelde de Centrale Directie Studiefinanciering de ouderbijdrage voor de vader op f 194,49 per maand en kortte dit bedrag op haar studietoelage. De studente eist dit bedrag nu in kort geding van de vader op. De President is niet alleen van mening dat de studente geen spoedeisend belang heeft bij uitbetaling van de ouderbijdrage, maar ook dat eiseres aan de WSF geen rechtsaanspraken ontleent op betaling van de ouderbijdrage. Immers, toen zij nog minderjarig was, was de alimentatie voor haar bepaald op nihil en nu zij inmiddels (blijkbaar) meerderjarig is geworden, maakt 'het enkele feit dat eiseres een bijdrage in de studiekosten nodig heeft, haar niet behoeftig'. (Zo ook HR 9 september 1983, NJ 1984, 535.) Hiermee wordt dus dezelfde patstelling bereikt als met ongehuwde samenwoners: geen onderhoudsplicht op grond van het BW, maar ook geen recht op bijstand of in dit geval dan studiefinanciering.

Wel is het zo dat studenten die ouder zijn dan (in eerste instantie) eenentwintig jaar, een beroep kunnen doen op de zogenoemde hardheidsclausule wanneer ouders weigeren aan de studie mee te betalen. Voor een succesvol beroep op de hardheidsclausule door studerende van eenentwintig tot dertig jaar moet 'aantoonbaar sprake zijn van een dusdanig

ernstig, niet op financiële gronden stoevend conflict tussen de ouders en de student, dat het belang van een gelijke regelttoepassing moet wijken voor het individuele belang van de studerende om zijn studie te voltooien'. Hier komt dus een aantal zeer subjectieve elementen om de hoek kijken: wat is bij voorbeeld een ernstig conflict en hoe moet dat worden aangetoond? Betekent het 'voltooien van de studie' dat iemand die wat later aan een studie begint (bij voorbeeld eerst de dienstplicht vervult), geen kans heeft? Inmiddels heeft de minister een heel klein beetje water bij de wijn gedaan. In een brief van eind mei 1987 aan de Tweede Kamer deelt hij mee dat studerende tussen de achttien en eenentwintig jaar ook een beroep op de hardheidsclausule kunnen doen als er sprake is van een ernstig verstoorde relatie tussen ouders en kinderen, zoals bij incest of fysiek geweld of wanneer (een van) de ouders absoluut onvindbaar (is) zijn.

Vooraf voor vrouwen in de bijstand en haar kinderen is deze wet een regelrechte ramp. De aandacht kan hierop niet genoeg gevestigd worden, maar in *Nemesis* is dat overbodig door signalering van Agnes van Brussel in: *Kamerleden geven niet thuis*, *Nemesis* 1986 nr. 5, pag. 184-186 en *Bijstand en studiefinanciering*, *Nemesis* 1987 nr. 2, pag. 79-81.

De stiefouder

De stiefouder neemt in dit verhaal een aparte, nogal inconsequente plaats in. Welk plaatje ontstaat er van hem?

In de eerste plaats is sinds de invoering van boek 1 BW in 1970 ook de stiefouder onderhoudsplichtig jegens tot zijn gezin behorende stiefkinderen. Dit blijft zo in wetsontwerp 15 417: stiefouders zijn op grond van het BW wettelijk verplicht te voorzien in de kosten van levensonderhoud en studie van de jongmeerderjarige (van achttien tot eenentwintig jaar). Volgens de minister moeten we 'tot zijn gezin behoren' ruim zien. Als je bij voorbeeld op kostschool zit en de vakanties regelmatig in het huis van je stiefouder door-

brengt, behoor je tot zijn gezin en is hij onderhoudsplichtig. Dit geldt zelfs voor een kind dat in een andere stad studeert en daar op kamers woont. (Ook als je twee stiefouders hebt en hen om de beurt bezoekt?)

Zijn stiefouders volgens het BW onderhoudsplichtig voor kinderen van nul tot eenentwintig jaar, de WSF verstaat onder ouders nu juist alleen de eigen ouders. Volgens de minister leverde de berekening van de ouderlijke bijdrage in het oude stelsel van studiefinanciering de nodige problemen op. Omdat stiefouders onderhoudsplichtig zijn, moest in veel gevallen hun inkomen ook in de berekening betrokken worden. In het nieuwe stelsel is gekozen voor een andere benadering; de stiefouder en de pleegouders worden voor de toepassing van de WSF buiten beschouwing gelaten. Daarmee wil men tegemoetkomen aan de uitgangspunten van het nieuwe stelsel: 'eenvoud, doorzichtigheid en doelmatigheid' (Tw. K. 1984-1985, 19 125, nr. 3, Memorie van Toelichting, pag. 16). Voor een stiefvader wordt het dus zaak ervoor te zorgen dat de kinderen van zijn vrouw gaan studeren. Zelfs dan is de positie van stiefouders nog steeds niet duidelijk. Stel dat een achttienjarige wil gaan studeren en op basis van de inkomens van zijn eigen ouders recht heeft op een aanvullende studiefinanciering. Zijn stiefmoeder verdient echter genoeg geld en de student denkt: laat zij maar betalen in plaats van dat ik een aanvullende rentedragende lening aanvraag die ik later nog moet terugbetalen ook. In principe kan hij op grond van het BW dan zijn stiefmoeder aanspreken.

Nog wonderlijker wordt het 'plaatje' van de stiefouders wanneer we de wijziging van de Algemene Bijstandswet in wetsontwerp 15 417 erbij betrekken. Ook hier is een nogal ondankbare plaats voor de stiefouder ingeruimd. Kon tot nu toe aan een kind verleende bijstand niet verhaald worden op de in principe onderhoudsplichtige stiefouder (zie HR 19 mei 1978, NJ 1978, 598), vanaf 1 januari 1988 zal dat wel mogelijk worden op grond van

een aanvulling van art. 55 ABW. (Voor alle duidelijkheid: het verhaalsrecht is niet van toepassing wanneer het kind bijstand ontvangt krachtens de RWW.)

*Misschien is er nog een oom of tante die het kind kan opvangen*³

Betekent het verlagen van de meerderjarigheidsgrens een eindpunt voor de rechten van jongeren? De Raad voor het Jeugdbeleid meent van niet; zie *Een perspectief voor de toekomstige rechtspositie van jeugdigen*, discussienota van de Raad voor het Jeugdbeleid, Amsterdam, juni 1987.

Een eerste aanzet voor het verlenen van meer rechten aan minderjarigen is te vinden in het Voorontwerp van wet (geneeskundige) behandelingsovereenkomst van 25 februari 1987. Daarin wordt voorgesteld dat minderjarigen vanaf zestien jaar zonder toestemming van de wettelijke vertegenwoordiger een behandelingsovereenkomst ten behoeve van zichzelf kunnen aangaan. De minderjarige is dan zelf aansprakelijk voor de daaruit voortvloeiende verbintenissen. Daaraan wordt echter onmiddellijk toegevoegd: 'onverminderd de verplichting van zijn ouders tot voorziening in de kosten van verzorging en opvoeding' (art. 1653a BW). Zie verder hierover H.E.G.M. Hermans en L.M.C. Faro, *Het voorontwerp van wet op de patiëntenrechten*, in: *Sociaal Recht* 1987 nr. 6, pag. 199-203.

Als we dit voorontwerp zien in het licht van de plannen van de commissie-Dekker, en niet te vergeten in het licht van de manier waarop de minister (van *Volksgezondheid*) deze plannen wil uitwerken, dan schieten met name minderjarige meisjes weinig op met deze grotere mondigheid. Als deze plannen doorgaan en de ouders zich niet bijverzekerd hebben voor de pil en abortus, dan kunnen zij wel een behandelingsovereenkomst sluiten, maar voor de betaling zijn zij dan toch aangewezen op de ouders. Kortom, opnieuw een loos recht voor jongeren.

Het ligt dus voor de hand te veronderstel-

len dat nieuwe zaken die iets kosten, voorlopig wel vergeten kunnen worden. Sterker nog, nieuwe bezuinigingen zijn alweer aangekondigd. Een van de maatregelen die de minister (van *Sociale Zaken*) op de derde dinsdag van september heeft aangekondigd, is het snoeien in de bijstandsuitkering aan werkloze jongeren. Als zij nog geen eenentwintig jaar zijn en geen eigen inkomsten hebben, hoeven zij niet persé zelfstandig te kunnen wonen en krijgen zij voortaan geen bijstandsuitkering meer; een maatregel die voor 1988 al vijfendertig miljoen moet opleveren. Wel wordt een uitzondering gemaakt voor jongeren die van huis weglopen of om andere dringende redenen zelfstandig moeten wonen. Een andere uitzondering vormen de werkloze jongeren die nu al zelfstandig wonen: zij houden hun bijstandsuitkering.

Ten slotte is er door de minister (van *WVC*) een nieuwe bezuiniging, rechtstreeks verband houdend met wetsvoorstel 15 974, aangekondigd. Daarom op de valreep toch nog een opmerking over deze wet. Er zijn kinderen die via de kinderrechter in een internaat terecht komen, niet zozeer omdat zijzelf een crimineel verleden hebben, maar omdat er iets fundamenteels mis is met de opvoeding. Het kind wordt bij voorbeeld mishandeld, misbruikt of verwaarloosd. Wanneer deze

kinderen meerderjarig worden, vallen zij niet langer onder het jeugdrecht; zij kunnen nu het internaat verlaten wanneer zij achttien zijn. Op aandrang van zowel de Kamer als verschillende adviserende instanties beloofde de minister (van *Justitie*) herhaaldelijk dat deze jongmeerderjarigen op vrijwillige basis voortzetting van de hulp konden krijgen. Juist nu de hulpverlening meer oog begint te krijgen voor geweld in het gezin en meisjes die bij voorbeeld jarenlang met incest te maken hebben gehad, wellicht niet op achttienjarige leeftijd staan te trappelen om geheel zelfstandig een nieuw bestaan op te bouwen, kondigt de minister (van *WVC*) een nieuwe bezuiniging voor de jeugdhulpverlening aan. Volgend jaar moeten 243 bedden in internaten verdwijnen. Geschat wordt dat dit ongeveer hetzelfde aantal is als dat van de achttien- tot eenentwintigjarigen die nu in internaten verblijven. Nieuwe jongmeerderjarigen, jullie worden van harte gefeliciteerd!

Noten

- 1 Met dank aan mr. N. Bax voor het toezenden van de uitspraak.
- 2 Tw. K. 1976-1977, 14 167. Zie ook Tijdschrift voor Familie- en Jeugdrecht 1987 nr. 3, pag. 107.
- 3 Zie de verzuchting van mr. Van der Pol, kinderrechter te Maastricht, in de Volkskrant van 22 september 1987, pag. 13.

VERDACHTE VERDACHT — SLACHTOFFER VERDACHT

Verslag van incestzaak in hoger beroep

Op 16 december 1986 werd Jolanda's vader wegens incest veroordeeld tot een jaar gevangenisstraf met aftrek van voorarrest. De Almeloze Rechtbank achtte de telastegelegde feiten — ontucht en vleselijke gemeenschap gedurende enkele jaren — bewezen. De vader ontkende en ging in hoger beroep. De school waaraan de man als adjunct-directeur was verbonden, ging tot schorsing over.

Jet Isarin publiceerde over deze zaak *Dat kind is ziek, dat is gek, dat moet uit huis*, in NEMESIS 1987 nr. 3.

Hieronder het voor Jolanda pijnlijk vervolg.

Twee verhalen

Op 5 oktober 1987, bijna een jaar na het vonnis van de rechtbank, zit de vader opnieuw in het verdachtenbankje. Links van hem staat een grote koffer, op zijn tafeltje liggen stapels papieren; de verdachte heeft zich goed voorbereid, het bewijsmateriaal van zijn onschuld ligt gereed. De beledigde partij, Jolanda, is niet aanwezig uit angst om net als in 1986 te moeten kiezen tussen buiten wachten of alleen, tussen de vrienden van haar ouders, de zaak bijwonen. De echtgenote neemt plaats in de rechtszaal nadat zij als getuige à décharge is gehoord. Het is vol in de kleine strafzaal van het Arnhemse Paleis van Justitie, hetgeen aan een van de bodes de verzuchting ontlokt: 'Zóveel mensen, zeker een interessante zaak'.

In de vier uren die volgen blijkt het vooral een nare zaak te zijn. De vader ontkent Jolanda ooit sexueel misbruikt te hebben en dat leidt onvermijdelijk tot beschuldigingen aan het adres van Jolanda. Haar verklaring heeft van hem een verdachte gemaakt; zijn verklaringen, die van zijn echtgenote en die van enkele getuigen plaatsen de dochter in de positie van verdachte. Jolanda staat bij verstek terecht als een 'leugenachtig kind', dat 'in staat

is tot het afleggen van een valse verklaring', als een kind dat — des duivels vanwege vaders weigering toestemming te geven voor het verstrekken van een paspoort — haar vader beschuldigt van incest. Maar Jolanda zou niet alleen slecht zijn, maar tevens ziek. Zij verschijnt als 'probleemkind' dat zonder aanwijsbare reden op haar tiende van huis wegliep en daarna achtereenvolgens in een jeugdpsychiatrische kliniek, een pleeggezin en een internaat werd geplaatst.

Bewijs van het ongerijmde

Twee verhalen. Aan de ene kant is er het verhaal van de zorgzame ouders die 'alles hebben geprobeerd' om hun moeilijke kind 'te redden' en die nu gebukt gaan onder de perverse fantasie van dat kind. Aan de andere kant is er het verhaal van een 'eenzaam en ernstig getraumatiseerd' incestslachtoffer dat na jarenlange machteloosheid vindt dat het nu haar beurt is. Het verhaal van de ouders wordt ondersteund door de getuigenverklaringen van

* Jet Isarin is schrijfster van het boek *Eigenwaan, psychiatrie als paradox*, SUA 1984, en studeert filosofie aan de Universiteit van Amsterdam

een schooljuf, een hoofdonderwijzer, een dominee en een huisvriendin — allen kennissen van de ouders, allen overtuigd van Jolanda's 'leugenachtigheid'. De advocaat van de verdachte beschrijft enige 'fantasier verhalen' van Jolanda en wijst op de tegenstrijdigheden en onjuistheden in haar verklaring. Een goede advocaat.

Jolanda wordt bijgevalen door de arrogante kinderpsycholoog Wolters die optreedt als getuige-deskundige. Op basis van wetenschappelijk onderzoek, praktijkervaring en intuïtie is de deskundige er zeker van dat het slachtoffer de waarheid spreekt. Een kort gesprek in 1986 was voldoende om Jolanda te beoordelen als een 'authentiek, intelligent meisje, dat sexueel op de rand van sadistische praktijken misbruikt was en pedagogisch en emotioneel sterk was verwaarloosd'.¹ Maar de getuige-deskundige gaat verder: op basis van de stukken en het gedrag van de verdachte in de rechtszaal beschreef hij de vader in Almelo als een 'intelligente man, die zich van elke schuld vrijpleit, maar liegt en theater speelt'.² 'Die indruk', zo verklaart Wolters desgevraagd tijdens de zitting in Arnhem, 'wordt alleen maar sterker' en, voegt hij eraan toe: 'soms kun je na vijf minuten drie bladzijden volschrijven over iemand'. Met zijn zelfingenomenheid en zijn vèrgaande beschuldiging aan het adres van de vader ondermijnt Jolanda's medestander de geloofwaardigheid van zijn verdere uitspraken. Het enige dat hij bewijst is de subjectiviteit van een psychologisch oordeel. Bij een bescheiden en voorzichtig betoog over de mogelijke reacties van kinderen op sexuele mishandeling zou Jolanda zeker meer gebaat zijn geweest.

Complot

In *Nemesis* 1987 nr. 3, pag. 112-120 stonden Jolanda's ervaringen met incest, hulpverlening en strafrecht centraal. Tijdens de strafzaak in hoger beroep is het vooral het perspectief van de ouders dat aan bod komt; een slachtofferperspectief dat zo af en toe door de president van het Hof en

de procureur-generaal gekanteld wordt. Toen Jolanda's vader in november 1985 in verzekering werd gesteld, legde hij na een nacht in de cel een bekentenis af. '*Ik trok het boetekleed aan zodat Jolanda in de toekomst normaal zou kunnen functioneren.*' Hoewel de verdachte zich van het gebeurde niets kon herinneren, was hij bereid de verklaring van zijn dochter te bevestigen. Eenmaal weer op vrije voeten, enige dagen later, trok V. zijn bekentenis in. De 'valse' verklaring was het gevolg van 'demoralisering', onwetendheid en sociale verplichtingen die vrijlating noodzakelijk maakten. '*Ik wist niet waarom ik op het politiebureau moest komen. M'n oren stonden te tuiten. Er werd gezegd dat er een overtuigende verklaring lag, er lag een computeruitslag met negatieve dingen over mij. Tot de 18de (de dag van de inverzekeringstelling, JI) was de zorg altijd voor Jolanda. Voor haar moesten we hulp zoeken. Daar had ik ontzettend veel verdriet van. Het werd me te veel. Ik werd woedend. Ik dacht in m'n cel, ik zal bekennen voor m'n kind. Ik zal voor d'r vechten. Ik wist niet wàt ik moest bekennen. Er was ook een repetitie van het koor voor het kerststuk en m'n vrouw zat te wachten. In 1981 (toen Jolanda zoals al eerder wegliep, JI) zijn we direct naar de politie en het RIAGG gegaan, we hebben alles geprobeerd. Dus ik ging zoeken naar een bekentenis. Ik heb de dingen gezegd die ze wilden. Maar toen raakte ik in paniek: ik zit hier te liegen. Ik heb het gezegd om Jolanda te redden. Ik kon het niet vatten. Ik dacht dat er iets met Jolanda aan de hand was toen ik naar het politiebureau moest. En toen moest ik blijven, er was een complot gaande.'*

Tijdens het politieverhoor verklaarde V. dat het misschien zijn schoonvader geweest was die ontucht met Jolanda pleegde. De president van het Hof vraagt verwonderd naar het waarom van een dergelijke beschuldiging.

'Ik wist niet wat incest was. Ik had het woord weleens gelezen, maar het is een wereld waar je nooit mee te maken hebt. Ik weet niet wat het is en hoe ver dat gaat.

De politie zei steeds: als u het niet geweest bent, dan was het een ander die regelmatig over de vloer kwam. De politie zei: dus het is u of uw schoonvader. Dus toen was ik zo dom om te zeggen: nou dan moet hij het geweest zijn.

Het verhaal over de aanleidingen tot de verdenking van de schoonvader wordt steeds ingewikkelder en uiteindelijk gaat de president over op een punt dat in de bewijsvoering nogal centraal blijkt te staan. Jolanda heeft verklaard dat ze in een studie achter het huis pianoles kreeg van haar vader en dat ze daar herhaaldelijk sexueel is misbruikt. Zowel de vader als de moeder verklaren echter dat Jolanda nooit pianoles heeft gehad, maar wel orgellessen van iemand anders. Een lesboekje met de allereerste beginselen van het orgelspelen, waarin aantekeningen van Jolanda staan, zou bewijzen dat van pianoles geen sprake geweest kan zijn. Bovendien, zo onderstreept de advocaat van de verdachte, bevond de bedoelde studio zich achter het 'nieuwe huis'; tijdens een telefoongesprek met haar moeder zou Jolanda beweerd hebben dat er in dat 'nieuwe huis' nooit meer iets is gebeurd. Van het telefoongesprek bestaat een cassettebandje dat door de moeder, buiten Jolanda's medeweten, is opgenomen. De president gaat niet in op het aanbod van de advocaat om het bandje, met toestemming van de moeder, af te luisteren.

De procureur-generaal: eenzame jeugd

Nadat de getuige-deskundige eindeloos — maar terecht — door de advocaat van de verdachte ondervraagd en gehegeld is, houdt de procureur-generaal haar requisitoir. Het zoeken naar het waarheidsgehalte van Jolanda's verhaal, stelt ze, stond vanmiddag centraal. Hoewel de verklaring van Jolanda als bewijsmiddel onvoldoende is, zou er voldoende ondersteunend materiaal zijn om de telastelegging bewezen te verklaren. Gezien de strafmaat in dergelijke zaken, sluit zij zich in haar eis aan bij het vonnis van de Recht-

bank Almelo: een jaar gevangenisstraf. Het ondersteunend materiaal dat door de procureur-generaal wordt ingebracht is nogal mager: de persoonlijkheid van Jolanda, de getuigenverklaring van dr. Wolters en de door de politie en de medewerkers van het (incest)opvanghuis in Groningen gesignaleerde foetushouding die karakteristiek zou zijn voor incestslachtoffers. Het betoog dat aan deze opsomming van het aanvullend bewijs voorafgaat, is overtuigender.

Op verzoek van Jolanda heeft de procureur-generaal met het slachtoffer gesproken. Naar aanleiding van dat gesprek plaatst zij de 'leugens' en het gedrag van Jolanda in het perspectief van volstrekte eenzaamheid. Jolanda zou een kind zijn geweest dat op school niet met haar problemen terecht kon, omdat de onderwijskrachten bevriend waren met haar ouders, beide werkzaam in het onderwijs. Dezelfde onderwijzers die toen 'niets merkten', treden nu op als getuigen en beschuldigen Jolanda van leugens en fantasieverhalen; de eenzaamheid van toen zou zich herhalen.

Jolanda, aldus de procureur, groeide op in een omgeving waarin psychische desoriëntatie en wegloperij niet uit konden blijven. Die omgeving zou hebben bestaan uit een moeder die niets bijzonders aan haar kind merkt totdat het wegloopt, een moeder die zegt een 'uitstekende relatie' te hebben met haar dochter en desondanks een telefoongesprek op de band opneemt en uit een vader die zich naar alle waarschijnlijkheid³ behalve aan incest heeft schuldig gemaakt aan dingen in de 'sadistische sfeer', een vader die tijdens een bezoek aan Huize Alexandra zou hebben uitgeroepen: 'zijn hier nog maagdelijke wijven?' (een verhaal dat door andere meisjes van het internaat wordt bevestigd).

Natuurlijk, stelt de procureur, is het voor een streng gelovig man die zich heeft opgewerkt tot adjunct-directeur van een lyceum, moeilijk te bekennen dat hij incest pleegde met zijn dochter. Maar juist die bekentenis zou voor Jolanda van grote be-

tekenis zijn; belangrijker dan een gevangenisstraf is voor haar het doorbreken van de cirkel van eenzaamheid en ongelof. Helaas heeft de procureur-generaal niet aangedrongen op een verhoor van een hulpverleenster van de jeugd psychiatrische kliniek. Tijdens een radio-uitzending van de VARA⁴ zei de hulpverleenster dat er in de kliniek het vermoeden bestond dat Jolanda het slachtoffer was van incest. Een dergelijk verhoor zou niet alleen enig tegenwicht hebben geboden tegen de getuigenverklaringen van de onderwijzers en de dominee, maar zou tevens de mythe als zouden hulpverleners per definitie de kant van het (vermeende) slachtoffer kiezen, ontkracht hebben. Die mythe dook op naar aanleiding van de verklaring van de getuige-deskundige Wolters. De hulpverleners van de jeugd-psychiatrische kliniek deden, ondanks hun vermoeden, niets.

Om een stereotoren

De advocaat van de verdachte wijst het Hof erop dat er gekozen dient te worden tussen vader en dochter. Er is, zo stelt hij, geen tussenweg. Omdat de verklaring van Jolanda aanleiding geeft tot de nodige twijfel is voorzichtigheid geboden: beter 99 keer ten onrechte vrijspreken, dan eenmaal ten onrechte veroordelen. Het zou niet aangaan niet-juristen te belasten met de bewijsvoering in een strafzaak, zeker niet wanneer de getuige-deskundige de vloer aanveegt met de presumptie van onschuld. De advocaat inventariseert de tegenstrijdigheden wat betreft plaats, tijd en chronologie in Jolanda's verklaring en wijst op de gevaren van lichtgelovigheid. Een kind dat een stereotoren wil hebben, kan dreigen om bij een ouderlijke weigering aangifte te doen van incest; stel je voor, een goed verhaal consequent volhouden en het lukt. Van dik hout zaagt men planken. Vervolgens legt de advocaat een verband tussen het tijdstip waarop Jolanda over haar incest-ervaringen begon te praten en de televisie-uitzending van een film over incest. Heeft die

film de fantasie van een toch al fantasievol meisje geprikkeld misschien?

Ten slotte noemt de advocaat de verklaring van een gynaecoloog die Jolanda wegens buikklasten onderzocht. De gynaecoloog constateerde dat Jolanda 'niet duidelijk maagd meer was' en vroeg haar of ze ooit geslachtsgemeenschap had gehad. Van belang zou zijn dat de gynaecoloog niet beweert dat Jolanda zeker geen maagd meer is, haar ontkennende antwoord op zijn vraag naar geslachtsgemeenschap zou nog veelzeggender zijn. Als er sprake is geweest van incest dan zou, aldus de advocaat, dat toch juist de plaats geweest zijn om erover te praten. Gelukkig is de procureur-generaal een vrouw, één misverstand kan onmiddellijk uit de weg worden geruimd. 'U hebt vast geen ervaring met gynaecologen. Ik wel, en ik kan u zeggen dat dat nu juist niet de plaats is om over zoiets te praten. Het feit dat Jolanda niet duidelijk meer maagd was, is inderdaad geen bewijs, maar het ondersteunt haar verklaring wel degelijk.' Het laatste woord is aan de verdachte. Na zichtbaar genoten te hebben van de wijze waarop zijn advocaat de getuige-deskundige onderhanden nam, raakt hij nu hoorbaar geëmotioneerd. Snikkend herhaalt de vader onschuldig te zijn, alles geprobeerd te hebben, Jolanda graag weer thuis te willen zien. Het geloof houdt hem en zijn vrouw in deze moeilijke tijden op de been.

Op 15 oktober jongstleden sprak het Arnhemse Gerechtshof de verdachte vrij. De keuze tussen vader en dochter viel uit in het voordeel van de vader.

'Ik ben altijd het meisje geweest dat niet in orde was en waaraan iets moest gebeuren', schreef Jolanda in 1985 aan haar vader. De echo van die bittere woorden klinkt door in het vonnis van het Hof. De verdachte die tijdens de Hof-zaak van Jolanda werd gemaakt, kan niet worden vrijgesproken. Dít 'verdachte' stond niet terecht. Het beeld van het meisje dat 'niet in orde is' blijft hangen.

'Nu ben ik aan de beurt', vervolgde Jo-

landa in 1985 haar brief. Meer dan twee jaar later moet haar beurt nog komen. Hoe bevrijdt een incestslachtoffer zich van het meisje dat zij in de ogen van haar vader is?

Noten

- 1 Twentse Courant, 10 december 1986.
- 2 Ibidem.
- 3 De 'waarschijnlijkheid' van één zo'n sadistisch 'voorval' werd door de procureur-generaal getoetst tijdens het getuigenverhoor van mevrouw V. Het lijkt me onnodig de details van het gebeuren hier te bespreken.
- 4 Hoor Haar, 4 mei 1987.

DRS. T. BIJLSMA
DRS. F. KOOPMANS*

METEN MET TWEE MATEN

Vrouwen in en vooral uit de Ziektewet en de WAO

Sinds het verschijnen van het *Klachtenboek vrouwen in de WAO/AAW* van de Stichting Landelijke Ombudsvrouw in 1981, is bekend dat vrouwen door een verschillende uitvoeringspraktijk eerder hun uitkering kwijtraken. Vrouwen lopen daardoor ook een groter risico op geheel verlies van inkomsten aangezien ze sneller worden afgeschat, ofwel: hersteld verklaard zonder dat daar werk tegenover staat. Door publikaties gedwongen, onder andere van de schrijvers van dit artikel, is de Gemeenschappelijke Medische Dienst uiteindelijk met cijfers op de proppen gekomen waaruit blijkt dat de kans op volledige afschatting voor vrouwen in de periode van 1976 - 1982 ruim vier keer zo groot is geweest als voor mannen. Dit artikel drukt ons niet alleen weer eens met de neus op de feiten, maar dwingt ook tot bezinning over de vraag naar de oorzaken hiervan. Zal het antwoord moeten worden gezocht bij het veranderde beoordelingsbeleid als gevolg van de 'steeds sterker wordende politieke wens om te streven naar volumebeheersing' zoals in dit artikel wordt gesteld? De soms absurde stijging van de kans op herstel bij vrouwen zou anders niet te verklaren zijn. Het is in ieder geval frappant dat er na al die jaren nog steeds geen eind is gekomen aan het meten met twee maten!

Hoewel in de Ziektewet (ZW) en de Wet op de arbeidsongeschiktheidsverzekering (WAO) bij het recht op uitkering geen onderscheid wordt gemaakt naar mannen en vrouwen, is inmiddels gebleken dat de uitvoeringspraktijk ervan niettemin duidelijke verschillen met zich brengt, in de zin dat bij langdurige ziekte vrouwen vaker dan mannen aan het kortste eind trekken waar het verwerving en behoud van de uitkering betreft. Daarnaast is voor vrouwen ook de kans

op langdurige ziekte en toetreding tot de WAO enigszins groter. Een niet onbelangrijk gegeven, temeer daar bekend is dat via ZW en WAO een aanzienlijk aantal mensen hun baan kwijtraakt omdat ze in hun werk als minder rendabel worden beschouwd. Eenmaal in de WAO blijkt vervolgens voor vrouwen niet alleen de

* Drs. T. Bijlsma en drs. F. Koopmans zijn verbonden aan het Sociologisch Instituut te Amsterdam

kans op behoud van de uitkering opmerkelijk veel kleiner te zijn, maar bij verlies van de uitkering ook de kans op inkomsten uit werk.

Echter, reeds tijdens de ziekteperiode en bij de toetreding tot de WAO is voor vrouwen de kans op beëindiging van de uitkering groter, zodat de ongelijkheid tussen vrouwen en mannen groter is dan men al op grond van de afzonderlijke onderzoeksresultaten zou vermoeden. Redden deze resultaten met elkaar in verband te brengen.¹

Langdurige ziekte

De kans om in de ziekteperiode terecht te komen is voor vrouwen wat groter dan voor mannen.² Dit geldt ook voor het langdurig verzuim, een verblijf in de ziekteperiode van minstens drie maanden:³ gemiddeld over de periode 1970-1980 zijn er per 100 verzekerde vrouwen jaarlijks 7,7 langdurig zieken, tegenover 6,5 bij de mannen, een vrouw-man verhouding van 1.2.⁴ Onder de vrouwelijke beroepsbevolking bevinden zich naar verhouding meer jongeren⁵ en voor jongeren is de kans op langdurige ziekte kleiner. Per leeftijdsgroep, dus wanneer de invloed van de factor leeftijd wordt uitgeschakeld, wordt het verschil tussen vrouwen en mannen dan ook groter: gemiddeld over vijf leeftijdsgroepen gaat het dan om 9,5 procent langdurig zieke vrouwen, tegenover 7,5 procent bij de mannen, een verhouding van 1.3.⁶

Doorstroming bij langdurige ziekte

Is voor vrouwen de kans op langdurige ziekte groter, de kans dat ze vervolgens het ziektejaar voltooien is daarentegen duidelijk kleiner. Het percentage van de langdurig zieke mannen dat uiteindelijk de ziekteperiode van een jaar vol maakt is ruim anderhalf keer zo groot: gemiddeld over de periode 1970-1982 34,8 procent mannen tegenover 22 procent vrouwen.⁷

Dit verschil in doorstroming, richting WAO, kan voor bijna de helft worden

toegeschreven aan de factor leeftijd: voor jongeren wordt de uitkering bij langdurige ziekte eerder beëindigd dan voor ouderen en onder de vrouwelijke ziektegevallen bevinden zich duidelijk meer jongeren (zie Bijlsma/Koopmans, 1986b).

Echter, ook gegeven eenzelfde leeftijd blijven er verschillen aanwezig. Ze zijn met een verhouding van 1.6 het grootst beneden de vijfendertig jaar, maar ze zijn daar vrijwel volledig toe te schrijven aan de geringe doorstroming bij de groep vrouwen die zich in de ziekteperiode bevindt tengevolge van zwangerschap en bevaling. Wordt deze groep buiten beschouwing gelaten, dan blijft het verschil in doorstroming alleen bestaan boven de veertig jaar, met verhoudingen van 1.12 en 1.17. Zo op het eerste gezicht zijn dit geen grote verschillen. Rekenen we ze echter om in aantallen (zie Bijlsma/Koopmans, 1986b, pag. 715), dan blijkt dat van de vrouwen uit de leeftijdsgroep 45-54 jaar naar schatting 18,7 procent niet het ziektejaar voltooit, terwijl dit wel het geval zou zijn wanneer voor hen het beëindigingspatroon gelijk zou zijn aan dat voor mannen. Voor vrouwen ouder dan veertig jaar is dit percentage nog groter, namelijk 41.8.

Het resterende verschil in doorstroming kan niet goed worden verklaard uit andere verschillen tussen mannen en vrouwen in de kans op een bepaald type aandoening. Ook is het in geval van langdurige ziekte niet waarschijnlijk dat, gegeven eenzelfde type aandoening, de ernst ervan voor vrouwen en mannen duidelijk uiteenloopt.

Een meer voor de hand liggende verklaring kan worden gevonden in het verschijnsel 'voortijdige beëindiging': mogelijk worden vrouwen, bij een vergelijkbare ernst van de ziekte, eerder hersteld verklaard dan mannen, onder meer omdat ze veelal geen kostwinner zijn. Daarnaast is er voor hen vaak sprake van dubbele belasting, huishouding en werk. Dit, samen met de nog steeds bestaande maatschappelijke beeldvorming dat mannen de kost behoren te verdienen⁸ en dat het in-

komen van vrouwen kan worden gezien als 'luxe-inkomen' en 'bijverdienste', kan voor beoordelaars een reden zijn vrouwen te adviseren zich te beperken tot het huishouden. Anderzijds kan het onaantrekkelijke perspectief van een dubbele belasting ook voor vrouwen zelf aanleiding zijn eerder af te zien van een (volledig) hervatten van de werkkring buitenshuis. Zo komt ook in een recent onderzoek van de SVR naar voren (Hermans, 1987), dat bij een groot deel van de groep vrouwen, die na langdurige ziekte weer hersteld is verklaard, de werkhervatting slechts een gedeeltelijke is: in de onderzochte steekproef⁹ gold dit voor ruim de helft van de groep vrouwen en slechts voor 2 procent van de mannen.

Dus, voor vrouwen is de kans op langdurige ziekte groter. Zijn ze het, dan is voor hen vervolgens de kans dat ze het ziekte-wetjaar voltooien kleiner, vooral waar het de ouderen onder hen betreft. Wellicht dat met name voor oudere vrouwen, in vergelijking met mannen van die leeftijd, minder vaak het recht op een landurige uitkering wordt onderkend, niet alleen omdat ze veelal geen kostwinsters zijn, maar ook omdat bij hen vaak niet kan worden verwezen naar een langdurig en ononderbroken arbeidsverleden.¹⁰ In hoeverre bij hen het herstel samengaat met (gedeeltelijk) stoppen met werk is vooralsnog niet precies aan te geven. Voor zover het onterecht — te vroeg — herstel betreft, ligt het voor de hand dat dit de kans op een voortijdig afscheid van het arbeidsproces groter zal maken; de mate waarin zich dit voordoet is echter onbekend. Overigens is ook bij jongere vrouwen een, al dan niet tijdelijk, afscheid van het arbeidsproces, waar het de 'zwangerschapsgevallen' betreft, verre van denkbeeldig. Immers, juist bij hen zullen de eisen van een werkkring buitenshuis vaak moeten worden gecombineerd met de zorg voor een gezin met kleine kinderen. Goed voorstelbaar is verder dat de druk op vrouwen om zich terug te trekken uit het arbeidsproces relatief groot zal zijn, wanneer er sprake is van economische te-

ruggang. Wellicht wordt er in dat geval sneller op gewezen dat de vrouw de plaats inneemt van een mannelijke werkloze, zeker wanneer ze samenleeft met een werkende partner en zelf, gezien haar ziekteverschijnselen, kennelijk niet goed bestand is tegen de belasting van het werk. Uit onderzoek onder drieëntwintig bedrijfssectoren over de periode 1970-1984, (Bijlsma/Koopmans, 1987b) bleek echter dat de voor vrouwen geringere kans op doorstroming slechts in beperkte mate wordt opgeroepen door de economische situatie binnen de sector waarin ze werkzaam zijn. Vrouwen bereiken, ongeacht de economische ontwikkelingen,¹¹ minder vaak het einde van het ziekte-wetjaar.

WAO-toetreding

Aan het eind van de ziekte-wetperiode komt men in aanmerking voor een WAO-uitkering. Deze wordt toegekend, wanneer men na hernieuwd onderzoek voor meer dan 15 procent arbeidsongeschikt wordt verklaard. Zoals gezegd komen vrouwen minder vaak aan zo'n beoordeling toe. Gebeurt dit wel, dan wordt vervolgens bij hen vaker geconcludeerd dat ze voor minder dan 15 procent arbeidsongeschikt zijn en krijgen ze dus vaker geen uitkering. Dit geldt, gemiddeld over de periode 1970-1982, jaarlijks voor 6 procent van de vrouwen, tegenover 4,2 procent van de mannen, een verhouding van 1.4. Voor de oudste leeftijdsgroep is het verschil het grootst, met een verhouding van 1.7.

Dus: niet alleen bereiken vrouwen minder vaak het einde van de ziekte-wettermijn, maar ook is, wanneer dit wel gebeurt, voor hen de kans op verwerving van een WAO-uitkering kleiner.

Ter voorkoming van misverstanden. De kleinere kans voor vrouwen op een WAO-toetreding betreft de ziekte-wetpopulatie. Dit betekent niet dat ook voor de vrouwelijke beroepsbevolking het WAO-risico zonder meer lager is. Voor werkende vrouwen is immers de kans op langdurige ziekte groter, zodat, ondanks de voor hen

geringere doorstroming tijdens de ziekte-wetperiode, het WAO-risico toch hoger kan uitvallen.¹²

Gemiddeld over vijf leeftijdsgroepen, dus gecorrigeerd naar leeftijd, blijkt dit inderdaad het geval te zijn, zij het dat het verschil niet opvallend groot is: gemiddeld over de periode 1970-1980 3,0 procent vrouwen tegenover 2,8 procent mannen.

Het herstel in de WAO

Niet alleen is voor vrouwen het WAO-risico wat hoger; eenmaal in de WAO kennen ze vervolgens ook een duidelijk grotere kans op herstel. Bevindt deze kans zich in 1970 voor vrouwen nog op hetzelfde niveau als voor mannen (ruim 3 procent), in 1981 is ze voor vrouwen gelijk aan 8,3 procent en daarmee tweeneenhalf keer zo groot als voor mannen.

Voor een deel is dit weer een gevolg van de factor leeftijd. Ook onder de vrouwelijke WAO-ers bevinden zich naar verhouding meer jongeren en voor jongeren is de kans op herstel vele malen groter dan voor ouderen.¹³

Schakelen we ook hier de factor leeftijd uit door per leeftijdsgroep het aantal herstelde mannen en vrouwen met elkaar te vergelijken, dan blijken de verschillen in herstelkans inderdaad sterk af te nemen. Met name tot 1974 is dit het geval. Daarna treedt er een vrij plotselinge verandering op. Niet alleen worden dan de verschillen tussen mannen en vrouwen duidelijk waarneembaar, ook kan vanaf dat moment slechts rondom de 40 procent van het verschil in herstelkans worden toegerekend aan het verschil in leeftijdsopbouw. In 1981 is dit percentage gedaald tot 33 procent, ondanks het feit dat in de loop van de jaren bij vrouwen het percentage jongeren sterker is gestegen dan bij mannen.¹⁴

Opvallend is verder dat voor de mannelijke WAO-ers de hoogte van de herstelkans sterk afhankelijk is van de werkgelegenheidsontwikkeling in de sector waaruit ze afkomstig zijn ($r = +.76$): heeft daar de werkgelegenheid zich relatief gunstig

ontwikkeld dan is de herstelkans hoog, terwijl ze laag is bij een teruglopende werkgelegenheid. Voor vrouwen is dit veel minder het geval ($r = +.27$). Vooral in de sectoren met een ongunstige werkgelegenheidsontwikkeling blijven de herstelkansen voor hen onverwacht hoog. Het merendeel (70 procent) van het herstel doet zich voor binnen twee jaar na de WAO-toetreding en bestaat voornamelijk uit een terugkeer naar de vroegere werkring. Kennelijk is de mogelijkheid daartoe groter, naarmate de werkgelegenheid zich in de betreffende sector gunstiger heeft ontwikkeld, althans voor zover het de mannen betreft. Voor vrouwen is de herstelkans immers ook hoog wanneer ze afkomstig zijn uit sectoren waar de werkgelegenheid duidelijk is teruggelopen. Aannemelijk is dat in die sectoren een terugkeer naar de vroegere werkring moeilijker zal zijn, zodat herstel in dat geval vaker afschatting zal betekenen, dat wil zeggen: herstel zonder dat daar werk tegenover staat.

Passende arbeid

Louter afgemeten aan de definitie van het begrip 'arbeidsongeschiktheid' zou de voor vrouwen hogere herstelkans mede een gevolg moeten zijn van een voor hen relatief groter aantal beschikbare 'passende' arbeidsplaatsen.¹⁵ De ontwikkelingen op de arbeidsmarkt wijzen echter eerder op het tegenovergestelde, althans wat betreft de feitelijke verwerving van de als passend aan te merken arbeidsplaatsen. Zo is in de periode 1970-1981 de werkloosheid onder vrouwen sterker gestegen dan onder mannen.¹⁶ Naar alle waarschijnlijkheid moet het veelvuldig vrouwelijke herstel dan ook worden toegeschreven aan het bij hen vaker voorkomen van herstel zonder werk: vrouwen worden naar verwachting dus vaker afgeschat dan mannen. Bij het niet tijdig vinden van werk zijn ze achtereenvolgens aangewezen op een werkloosheidsuitkering en de bijstand. Voor gehuwde of samenwonende vrouwen is de situatie vaker nog ongunstig

ger. Na verloop van tijd komen velen onder hen voor geen enkele uitkering meer in aanmerking omdat ze geen kostwinster zijn.

Uit een eerste analyse van de gegevens over de reïntegratie-activiteiten van de Gemeenschappelijke Medische Dienst (GMD) bleek inderdaad dat voor vrouwen de kans op werk aanzienlijk kleiner is: in de groep van jaarlijks afgesloten reïntegratiegevallen is, gemiddeld over de periode 1976-1983, ruim de helft (54,8 procent) van de mannen (weer) aan het werk, tegenover slechts 28 procent van de vrouwen. In die groep is voor mannen de kans op werk door de jaren heen dus bijna twee keer zo groot.

Afschatting

Al in 1981 is naar aanleiding van het *Klachtenboek vrouwen in de WAO/AAW* (Ombudsvrouw, 1981) in de Tweede Kamer de vraag gesteld of vrouwen inderdaad eerder worden afgeschat. In antwoord daarop werden door de GMD (bijlage 4, SVR, 1984) slechts cijfers gepresenteerd over het verschil in de kans op herstel en dat is te weinig. Afschatting veronderstelt weliswaar herstel, maar is daaraan niet gelijk. Het is herstel zonder dat daar werk tegenover staat.

Gegevens over het verschil in de kans op afschatting zijn, voor zover wij weten, niet op papier gezet. Zo kwamen ze ook niet boven tafel in meer recent onderzoek van de GMD naar verschillen tussen mannen en vrouwen bij de uitvoering van de WAO (Besseling/Bruinsma, 1984 en Besseling, 1985). Voor ons reden om aan de hand van de wél beschikbare gegevens een zo nauwkeurig mogelijke schatting te geven van het binnen de reïntegratiegroep bestaande verschil in afschattingskans. Deze groep betreft uiteraard een selectieve groep WAO-ers. Het zijn degenen die in aanmerking komen voor een begeleiding gericht op een reïntegratie in het arbeidsproces, onder andere omdat voor hen de mogelijkheid tot herstel aanwezig wordt geacht. Desalniettemin is het een om-

vangrijke groep waarbinnen zich door de jaren heen ruim de helft van het totale WAO-herstel afspeelt.

De schatting resulteerde in forse verschillen. Het belangrijkste en meest opvallende resultaat was dat de voor vrouwen gedurende de periode 1976-1982 geldende kans op een volledige afschatting ruim het drievoudige bedroeg van die voor mannen. In een reactie daarop werden door onderzoekers van de GMD (Besseling/Bruinsma, 1986, pag. 685) de feitelijke cijfers voor 1980 gepresenteerd. Daaruit bleek dat er zelfs sprake was van onderschatting: voor dat jaar was voor vrouwen de kans op een volledige afschatting niet 3.6, zoals geschat, maar zelfs 4.4 keer zo groot als voor mannen.¹⁷

Aangezien voor ieder jaar dezelfde schattingsprocedure is gevolgd, mag voor de reïntegratiegroep dan ook worden aangenomen — en dat betreft jaarlijks ruim vijftientigduizend mannen en ruim zesduizend vrouwen — dat over de periode 1976-1982 voor vrouwen de kans op een volledige afschatting niet ruim drie, maar ruim vier keer zo groot is geweest als voor mannen.

Samenvatting en conclusie

Kort samengevat ontstaat het volgende beeld.

Voor werkende vrouwen is de kans op landurige ziekte groter. Zijn ze het, dan verliezen ze vaker hun ziektewetuitkering, hetgeen voor hen vaker gepaard gaat met slechts een gedeeltelijke werkhervatting. Maken ze het ziektewetjaar wél vol, dan wordt hun vaker een WAO-uitkering onthouden. Niettemin is voor vrouwen ook het WAO-risico hoger en eenmaal in de WAO is voor hen ook dáár de kans groter dat ze hun uitkering kwijtraken, waarbij het tot slotvallend veel vaker gaat om een volledige afschatting.

Dus, doorlopen wij de weg 'werk-ZW-WAO-herstel' dan doen zich tussen vrouwen en mannen overal verschillen voor en veruit het sterkst bij de kans op een volledige afschatting: het herstel in de

WAO zonder dat daar werk tegenover staat. De kans daarop is binnen de reïntegratiegroep voor vrouwen maar liefst ruim vier keer zo groot en overtreft daarmee alle daaraan voorafgaande verschillen, die overigens wel alle in dezelfde richting wijzen: een voor vrouwen grotere kans op intrekking van de uitkering.

Al met al betekent herstel na langdurige ziekte voor vrouwen niet alleen een intrekking van de uitkering, maar staat dit herstel bij hen tevens opvallend veel vaker voor een afscheid van het arbeidsproces en daarmee voor een (toekomstig) verlies van (een deel van) het eigen inkomen. Voor vrouwen gaat immers het herstel in de ziekwet vaker samen met slechts een gedeeltelijke werkhervatting, terwijl het herstel in de WAO opvallend veel vaker staat voor een volledige afschatting.

Uiteraard is ook bij een volledige afschatting een toekomstige werkhervatting niet uitgesloten. De kansen daarop zijn echter onder de huidige economische omstandigheden en de daarbij behorende hoge werkloosheid niet bijster groot, zeker wanneer men bedenkt dat de vrouwen in kwestie in dat geval moeten concurreren met vrouwen en mannen zonder WAO-verleden.

Discussie

De stelling dat het met name niet-kostwinnerschap en dubbele belasting zijn, waardoor tijdens de ziekwetperiode vrouwen, in vergelijking met mannen, eerder hersteld worden verklaard, kan nader worden onderzocht voor de allerjongsten (vijftien- negentien jaar). Zo is in 1980 in deze groep slechts 2,6 procent van alle vrouwen gehuwd, waardoor daar op het punt van kostwinnerschap en dubbele belasting tussen vrouwen en mannen nauwelijks verschillen zullen bestaan. Voor zover ze er zijn, zullen ze, na correctie voor de 'zwangerschapsgevallen', zijn verdwenen. Vervolgens mag worden verwacht dat er voor vrouwen in deze leeftijdsgroep niet of nauwelijks sprake zal zijn van voortijdige beëindiging. Bereke-

nen we dit aantal, dan blijkt het inderdaad verwaarloosbaar klein te zijn (zie ook Bijlsma/Koopmans, 1986, pag. 716 e.v.). Daarentegen doet zich bij vrouwen ouder dan vierenveertig jaar een hoog percentage voortijdige beëindigingen voor, vooral in de tweede helft van het ziekte-wetjaar. Als mogelijke verklaring daarvoor kan tevens worden gewezen op de stelling dat de WAO in de jaren zeventig mede is gebruikt als 'afvloeiingskanaal' voor minder rendabele werknemers (zie onder andere Van Zaal, 1975, pag. 463 en IPSO, 1979, pag. 42), vooral waar het de ouderen betreft (SVR, 1978, pag. 44). De op afvloeiing gerichte activiteiten zoals die samengaan met reorganisaties en fusies, zullen zich naar alle waarschijnlijkheid eveneens hebben gericht op oudere vrouwen. Wellicht dat bij hen tegelijkertijd, mede omdat bij deze oudere vrouwen minder vaak sprake zal zijn van een langdurig en ononderbroken arbeidsverleden, het recht op een WAO-uitkering vaker als minder vanzelfsprekend is gezien. In dat geval is niet uitgesloten dat voortijdige beëindiging is samengegaan met ontslag. De voor oudere vrouwen geringere doorstroming tijdens de ziekwetperiode en het bij hen naar verhouding grotere aantal dat de toegang tot de WAO wordt ontzegd, wijzen in die richting. Dit vermoeden wordt ondersteund door het feit dat, gemiddeld over de periode 1970-1983, van de oudste leeftijdsgroep (55-64 jaar) verhoudingsgewijs 20 procent meer vrouwen dan mannen uit het arbeidsproces verdwijnt. Sinds 1979 is deze tendens ook merkbaar voor vrouwen uit de daaraan voorafgaande leeftijdsgroep (45-54 jaar): naar verhouding is er daar gedurende de periode 1979-1983 16 procent meer vrouwen uit het arbeidsproces verdwenen. Ook in de WAO is voor vrouwen de kans om hersteld te worden verklaard groter. Bovendien zijn de verschillen met mannen daar groter. In de discussie over de oorzaken voor deze verschillen wordt gewezen op verscheidene factoren. We volstaan hier met een samenvatting.

In de eerste plaats hebben vrouwen veelal

een lagere verdien capaciteit. Hun loon is vaker lager, evenals het niveau en de specialisatiegraad van hun beroep. Bovendien werken ze vaker part-time. Hierdoor worden ze eerder in staat geacht in een ander beroep nagenoeg hetzelfde te verdienen als voorheen, waardoor ze eerder als hersteld worden beschouwd en hun uitkering dus eerder wordt ingetrokken (zie onder andere SVR, 1984, pag. 31). Criterium is daarbij dan kennelijk het kunnen aanwijzen van passend werk en niet zozeer de reële kans op het krijgen ervan. Voor vrouwen is de kans op werk kleiner, zodat de voor hen grotere kans op herstel tevens resulteert in een grotere kans op afschatting: herstel zonder werk. Zo beschouwd is er weliswaar geen sprake van formele, maar wel van materiële ongelijkheid.

Ook zou bij vrouwen eerder worden aangenomen dat ze het eigen werk kunnen hervatten (zie Aarts e.a., 1982, pag. 23). Een dergelijke aanname zal, los van de vraag in hoeverre ze terecht is, de kans op herstel voor vrouwen vergroten. Dit zal een grotere kans op afschatting met zich meebrengen, wanneer in feite de kans op terugkeer naar het vroegere werk voor vrouwen niet groter blijkt te zijn. Dit laatste is waarschijnlijk het geval. Bekend is dat vrouwen naar verhouding minder vaak een deeluitkering ontvangen. Dit wijst erop dat er voor hen eerder minder dan meer mogelijkheden zijn om het vroegere werk in aangepaste vorm voort te zetten (SVR, 1984, pag. 23/24). Bovendien zou er minder aandacht zijn voor de begeleiding van vrouwen (Ombudsvrouw, 1981, pag. 10), hetgeen uiteraard de kans op werkhervatting niet ten goede komt. Het voor vrouwen relatief kleine aantal spontane meldingen (SVR, 1984, pag. 16) duidt erop dat dit al tijdens de ziekteperiode het geval is.

Meer recent wordt er in een onderzoek van de GMD (Besseling, 1985) tevens op gewezen dat bij de uitvoering van de WAO de normen in het beoordelingsproces '(...) onder invloed van negatieve (achtergrond)informatie (...)'

verschoven, waardoor arbeidsongeschikten eerder worden afgeschat.

Weliswaar zou deze normverschuiving niet rechtstreeks hebben geleid tot het hanteren van verschillende normen voor vrouwen en mannen, maar de slechtere maatschappelijke positie van vrouwen zou de reden zijn 'dat per saldo de normverschuiving relatief veel meer vrouwen treft dan mannen'. Voor vrouwen betekent een geringe normverschuiving in het beoordelingsproces vrijwel uitsluitend een toename van het aantal volledige intrekkingen van de uitkering, terwijl dit bij mannen eerder leidt tot een toename van het aantal gedeeltelijke intrekkingen (Besseling, 1985, pag. 78-80).

Daarnaast is niet uitgesloten dat ook bij het herstel in de WAO de factoren 'niet-kostwinnerschap' en 'dubbele belasting' hun invloed doen gelden. De, veelal mannelijke, beoordelaars zouden bij vrouwen, omdat deze veelal geen kostwinsters zijn, eerder de neiging hebben de continuering van een WAO-uitkering ter discussie te stellen (zie ook Miltenburg, 1981, pag. 403) en mogelijk wordt om dezelfde reden ook door vrouwen zelf het recht op een langdurige uitkering als minder vanzelfsprekend gezien. Bovendien kan de vaak voor vrouwen bestaande zorg voor een huishouden ook hier voor beoordelaars aanleiding zijn hun te adviseren zich daartoe te beperken en kan, vooral in een situatie waarin het werk tot ziekte heeft geleid, het onaantrekkelijke perspectief van een dubbele belasting ook vrouwen zelf er eerder toe brengen af te zien van een (toekomstige) werkkring buitenshuis. Dit laatste betekent een verminderde beschikbaarheid voor de arbeidsmarkt, met als gevolg verlaging van de uitkering (zie ook GMD, 1982).

Tot zover de samenvatting. Ze geeft een indruk van de diversiteit aan argumenten die worden aangedragen ter verklaring van de voor vrouwen grotere kans om hersteld te worden verklaard en de daarmee grotere kans op volledige afschatting. De precieze invloed van elk der factoren — en de opsomming is niet uitputtend — is

INTERNATIONAAL RECHT VOOR VROUWEN

Vrijdag 18 dec. a.s. vindt een conferentie plaats ter gelegenheid van het verschijnen van een omvangrijke publikatie 'Internationaal recht en vrouwen'. De studie, geïnitieerd door de redactie van het NJB, is ondernomen door de vakgroep Staatsrecht van de Juridische Faculteit EUR, de Juridische Faculteit van de UvA, en een twintigtal auteurs, met subsidie van het ministerie van SZW. Het werk bestaat uit twee delen: een tekstenverzameling en een commentarendeel.

Het programma ziet er als volgt uit: in de ochtend drie voordrachten over: het onderzoeksproject internationaal recht en vrouwen; internationale ontwikkelingen rond het anti-vrouwendiscriminatieverdrag; en procederen voor vrouwen met behulp van het internationale recht. (Spreeksters resp. Mrs Dorien Pessers, Loes Brünott en Marie-Emmy Diepstraten)

's Middags zijn er drie parallelseries: 1. De invloed van 5 EEG-richtlijnen op de rechtspositie van vrouwen in Nederland (referenten Mrs Lammy Betten en Guda Oly, vz Prof. mr Helmi Levelt-Overmars) 2. internationaal recht en emancipatiebeleid (ref. Mrs Marjet Gunning en Jeroen de Wildt, vz Mr Dorien Pessers), 3. internationaal recht en buitenlandse vrou-

wen in Nederland (ref. Mrs Jenny Goldschmidt en Pauline Hoefler-van Dongen, vz Prof. mr Jacqueline Soetenhorst-de Savornin Lohman).

In de namiddag tenslotte is er een forumdiscussie over de vraag: wat kunnen vrouwen verwachten van het internationale recht en in het bijzonder van het anti-vrouwendiscriminatieverdrag? (vz: Mr Laetitia van den Assum, leden: Mrs Lammy Betten, Nora Holtrust, Henriëtte Roscam Abbing, Helmi Levelt-Overmars).

Tijd: 10.00-17.00 uur. Na afloop borrel.

Plaats: Woudestein, EUR, Rotterdam.

Inlichtingen en opgave: Inlichtingen bij Willemien de Jongste, vakgr. Staatsrecht Jur.Fac. EUR, postbus 1738, 3000 DR Rotterdam. tel.: 010-4082091 of bij Pauline Hoefler, NJB, tel.: 070-469227.

Inschrijving vóór 1 dec. a.s. door overmaking van f 10,- (voor alléén de conferentie, incl. koffie, lunch etc.) of f 85,- (als men tijdens de conferentie de twee delen 'Internationaal recht en Vrouwen' uitgereikt wil krijgen. De boeken kosten samen f 85,-; de conferentie is in dit geval gratis) op gironummer 5069788 t.n.v. P.T.C. Hoefler-van Dongen, Lange Voorhout 94, 2514 EJ 's-Gravenhage.

De scheiding tussen publiek- en privaatrecht bij Johan Rudolph Thorbecke (1798-1872)

Theorie en toepassing

Mr. E. Poortinga

Dit boek gaat over Thorbeckes opvatting omtrent de verhouding tussen publiek- en privaatrecht. Hij vat deze verhouding op als een principiële scheiding.

In het eerste deel behandelt de schrijfster de theoretische grondslagen en de legitimatie van die scheiding. Er blijkt een samenhang te bestaan tussen enerzijds Thorbeckes organisch-idealistische (rechts)filosofie, in het bijzonder zijn historisch geschiedbeeld, en anderzijds de begripsinhoud die Thorbecke aan het begrippenpaar geeft en zijn standpunt dat publiek- en privaatrecht sinds de Franse Revolutie gescheiden sferen zijn, c.q. behoren te zijn.

In een toepassingsdeel wordt de vraag aan de orde

gesteld welke consequenties hij uit de theoretisch gedachte scheiding trekt voor de rechtspraktijk. Aan de hand van enkele hoofdstukken uit het staats- en bestuursrecht laat de schrijfster zien hoe Thorbecke de scheiding gebruikt om positief recht te interpreteren dan wel hoe hij aan de scheiding rechtspolitieke eisen verbindt. Tevens komt hier de vraag aan de orde welke positie Thorbecke hiermee in het actuele juridische debat van zijn tijd inneemt.

eerste druk 1987
332 p., f 36,35
bestelnummer 0026

**ARS AEQUI
LIBRI**

verkrijgbaar bij de academische boekhandel of bij
Administratie Ars Aequi
Postbus 1043
6501 BA NIJMEGEN
tel. 080-22 44 41

Bij de dienst **Milieu en Water** is binnen de afdeling *Water e*

Jurist(e)

Integraal waterbeheer op provinciaal niveau wordt bij de Pro meer dan 10 jaar nagestreefd. Het betekent dat de provincie waterschappen en zuiveringsschappen het grondwater en o in onderlinge samenhang. Hierbij moet rekening worden gel en ecologische belangen in zowel landelijk als wel stedelijk

In verband hiermee zoeken wij een creatieve en zelfstandige hieraan samen met andere collega's in teamverband wil we U komt te werken binnen de onderafdeling Onderzoek en Ju nauwe relaties naar de andere (onder)afdelingen binnen de betrekking op het gebied van de gehele waterstaatswetgeving eisen aan de bekwaamheid.

Er wordt verwacht, dat u zorgt voor een juiste juridisch-best bestaande en nieuwe wetgeving en initiatieven ontplooit voor nieuw beleid.

Veel voorkomende werkzaamheden zijn:

- de voorbereiding van provinciale verordeningen en van waterschappen;
- juridische werkzaamheden in het kader van het toezicht op zuiveringsschappen;
- de behandeling van beroepszaken;
- ontwikkeling van beleidsstandpunten in het kader van de waterhuishoudkundig beleid.

Functie-eisen:

- opleiding Nederlands Recht, afstudeerrichting publiekrecht;
- meerjarige praktijkervaring, bij voorkeur met regelgevend aangelegenheden m.b.t. het waterschapsbestel;
- bijzonder goed kunnen omgaan met collega's en cliënten;
- aantoonbare redactionele vaardigheden.

Salariëring afhankelijk van leeftijd en ervaring tot maximaal f

Een kennismaking met een vertegenwoordiging van de afdeling selectieprocedure.

Inlichtingen over deze functie worden verstrekt door de heer dr. ir. Th.J. van de Nes, telefoon 085 - 59 22 64 / 59 20 42.

n vacature van

PROVINCIE GELDERLAND

incie Gelderland al
samen met de
ervlaktewater beheren
uden met economische
ebied.

medewerk(st)er, die
en.
idische Zaken, met zeer
ienst. Uw werk heeft
. De functie stelt hoge

urlijke toepassing van
het ontwikkelen van

lementen voor de

de water- en

oorbereiding van

; arbeid en bestuurlijke

.024,— bruto per maand.

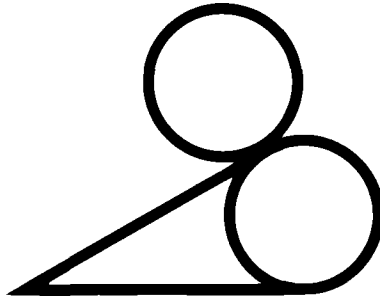
ig behoort tot de

r. J.F. Laagland en/of

De provincie voert een actief beleid om het aantal vrouwelijke medewerkers te vergroten. Met name voor vrouwen zijn de primaire en secundaire arbeidsvoorwaarden zeer gunstig te noemen.

De mogelijkheid bestaat om deze functie in deeltijd te vervullen.

Sollicitaties binnen 14 dagen na verschijning van deze advertentie te richten aan het College van Gedeputeerde Staten van Gelderland, t.a.v. de directeur dienst Personeelszaken, Postbus 9090, 6800 GX Arnhem, onder vermelding van vacaturenummer MW/W/OJZ 3.05.0/52 in de linker bovenhoek van de enveloppe.

recht en kritiek

Blijf een band behouden met de kritische rechtstheorie!

een algemeen juridisch tijdschrift voor kritisch denkende juristen

RECHT EN KRITIEK is een vier maal per jaar verschijnend juridisch tijdschrift met een totale jaaronvang van ruim 400 pagina's. In RECHT EN KRITIEK staan actuele en juridisch-theoretische onderwerpen centraal.

Een zwaartepunt ligt op een kritische beschouwing van de juridische aspecten van wetgeving, rechtspraak en overheidsbeleid. In de juridisch-theoretische artikelen wordt aandacht besteed aan de kritische rechtstheorie, waarbij speciale aandacht wordt gegeven aan de marxistische theorieën.

Naast artikelen kent RECHT EN KRITIEK onder andere de rubrieken rechtshulp, discussie en boekbesprekingen.

Redactie: Chrisje Brants, Leo Damen, Roel de Lange, Gerrit van Maanen, Bert Niemeijer, Ties Prakken, Koen Raes, Jos Silvis, Eke Poortinga (redaktiesekretaris).

RECHT EN KRITIEK wordt **uitgegeven** door de Stichting Ars Aequi, Postbus 1043, 6501 BA Nijmegen, telefoon: 080-512141/516298.

Abonnementenadministratie: Administratie Ars Aequi, Postbus 1043, 6501 BA Nijmegen, telefoon: 080-224441.

Abonnementen

- neemt of geeft u een *normaal abonnement* op RECHT EN KRITIEK dan ontvangt u *gratis* het boek OBJECT EN METHODE VAN DE STAATSRECHTWERKENSCHAP (ter waarde van f 24,15);
- neemt of geeft u een *startabonnement* dan ontvangt u het eerste jaar RECHT EN KRITIEK voor een *speciale startabonnementsprijs*.

U kunt een abonnement opgeven door gebruik te maken van onderstaande bon of telefonisch contact op te nemen met de administratie van Ars Aequi. Het abonnement loopt van 1 januari t/m 31 december. Zijn er reeds nummers in de lopende jaargang verschenen dan worden deze toegezonden. Opzeggen van het abonnement vóór 1 december van de lopende jaargang.

Prijzen 1987

— normaal abonnement f 54,50

— startabonnement f 39,50

losse nummers f 17,40; oude jaargangen f 36,70 (beide laatste prijzen exclusief verzendkosten/bestellen bij Administratie Ars Aequi).

Abonnement RECHT EN KRITIEK 1987

aankruisen:

normaal abonnement f 54,50 + gratis OBJECT EN METHODE VAN DE STAATSRECHTWERKENSCHAP

startabonnement f 39,50

abonnement naar:

Boek naar:

Naam:

Naam:

Adres:

Adres:

Postcode:

Postcode:

Plaats:

Plaats:

Telefoon:

Telefoon:

ik neem een abonnement op RECHT EN KRITIEK

ik geef een abonnement op RECHT EN KRITIEK

Deze strook in een ongefrankeerde open envelop sturen naar:

Administratie Ars Aequi, Antwoordnummer 376, 6500 VB Nijmegen.

moeilijk te meten, vooral waar het gaat om houdingen en standpunten van beoordelaars die door zouden werken in de beoordeling. Het ligt echter niet voor de hand de bij de WAO in 1979 abrupte toename in de herstelkansen — bij mannen van 1,6 procent naar 3,0 procent en bij vrouwen van 5,3 procent naar 6,7 procent — bij voorbeeld alleen en volledig toe te schrijven aan een even plotselinge stijging van het aantal WAO-ers met een lage verdien capaciteit, en evenmin aan het opeens meer verkrijgen van (passend) werk.

Met name is het vrijwel onmogelijk om met een verwijzing naar de factor 'verdien capaciteit' de ontwikkeling in sommige sectoren te verklaren. Zo bleek uit een onderzoek onder vijftientig bedrijfssectoren (Bijlsma/Koopmans, 1985) dat voor vrouwen afkomstig uit de sector 'Slagers' de kans op herstel in de WAO stijgt van 14,1 procent in 1980 tot 23,8 procent in 1981. Voor vrouwen uit de sector 'Bakkers' is er zelfs sprake van een bijkans absurde stijging van 4,9 procent in 1978 tot 24,3 procent in 1981, terwijl daar in dezelfde periode voor mannen de kans op herstel daalt van 2,5 procent tot 1,0 procent. Ontwikkelingen waarbij het uiterst onwaarschijnlijk, zo niet onmogelijk, is ze te verklaren vanuit een even abrupte en extreme stijging in het aantal vrouwelijke WAO-ers met een lage verdien capaciteit. Vooral in de laatstgenoemde gevallen rijst dan ook het vermoeden dat er overwegingen in het geding zijn geweest die met de hoogte van de verdien capaciteit weinig uitstaande hebben.

Evenzo is het ver gezocht wanneer men er voor de verklaring van de genoemde ontwikkelingen bij voorbeeld vanuit zou gaan dat de houdingen en opvattingen van de desbetreffende beoordelaars zich collectief en spontaan hebben gewijzigd in de richting van een verscherping van de beoordelingsnormen voor vrouwen. Veel eer zal het antwoord moeten worden gezocht in de veranderingen die, mede onder invloed van de (...) steeds sterker wordende politieke wens om te streven

naar volumebeheersing (...) (Besseling, 1985, pag. 80), in het beoordelingsbeleid zijn aangebracht en in de gevolgen die dit heeft gehad voor de praktijk van de beoordeling.

Hoe dit ook zij, buiten kijf staat dat de uitvoering van zowel ZW als WAO verschillende uitkomsten geeft voor vrouwen en mannen, niet incidenteel, maar al gedurende een lange periode in vrijwel iedere bedrijfssector. Verschillen die voor vrouwen niet alleen betekenen dat ze eerder hun uitkering kwijtraken, maar ook dat ze een groter risico lopen op een gedeeltelijk of geheel verlies van hun inkomens.

Noten

- 1 Zie voor een meer gedetailleerde verantwoording van de inhoud van dit artikel onze in de literatuurlijst genoemde publikaties.
- 2 Deze kans is vastgesteld door voor de periode 1970-1982 voor ieder jaar het totaal aan tot uitkering gekomen ziekmeldingen (zowel 'omslagleden', 'afdelingskassen', als 'eigen-risico-dragers') te delen door het totaal aan WAO-verzekerden in dat jaar. Het aldus vastgestelde ziekte-risico bleek ieder jaar groter te zijn voor vrouwen. De aantallen ziekmeldingen zijn ontleend aan de 'stand ziekengeldverzekering' (SVR), de aantallen WAO-verzekerden aan de GMD-jaarverslagen.
- 3 De keuze voor een ziekte duur van drie maanden als grens tussen kortdurend en langdurend verzuim sluit aan bij het gevoerde beleid ten aanzien van de spontane meldingen. De bedrijfsverenigingen gaan bij alle zieken na of er toekomstige reïntegratie-activiteiten mogen worden verwacht. Dit gebeurt sinds 1980 na respectievelijk drie en vijf maanden ziekte, waarna zonodig spontane melding volgt aan de GMD. Deze meldingen maken het de GMD mogelijk om in daarvoor geschikte gevallen zo vroeg mogelijk te starten met een begeleiding gericht op een reïntegratie in het arbeidsproces. Kennelijk wordt er ook door de bedrijfsverenigingen en de GMD vanuit gegaan dat bij een ziekte duur van minstens drie maanden de kans bestaat dat de ziekte niet zonder meer van voorbijgaande aard is.
- 4 Ieder jaar doet zich hetzelfde patroon voor, zodat kan worden volstaan met gemiddelde waarden. Dit geldt ook voor de andere gemiddelde waarden die in het artikel worden gegeven.
- 5 Met de term 'beroepsbevolking' worden hier degenen bedoeld die WAO-verzekerd zijn. In de periode 1970-1983 stijgt dit aantal bij de mannen van ruim 2,3 miljoen tot bijna 2,6 miljoen, bij vrouwen van een kleine 870 duizend naar ruim 1,4 miljoen. Deze aantallen betreffen niet de to-

- tale beroepsbevolking. De WAO-verzekerden vertegenwoordigen wel een groot deel daarvan: in 1980 bijna 60 procent (zie CBS, *Diagnostiek 1980*, 1984, pag. 11). Onder de vrouwelijke beroepsbevolking bevinden zich duidelijk meer jongeren. Zo is in 1981 meer dan de helft van de WAO-verzekerde vrouwen jonger dan 30 jaar, bij de mannen heeft slechts 1/3 deel van de verzekerden die leeftijd.
- 6 De ziekteduur wordt, uitgesplitst naar sexe en leeftijd, alleen gegeven voor degenen die in loondienst zijn bij de zogenoemde 'omslagleden'. Wel is de verhouding bekend tussen het totaal aantal ziektegevallen en het totaal voor de 'omslagleden'. Bij de bepaling van het percentage langdurig zieken is deze verhouding gebruikt als correctiefactor: het aantal langdurig zieken ('omslagleden') is met deze verhouding gebruikt als correctiefactor: het aantal WAO-verzekerden. Overigens heeft de groep omslagleden veruit het merendeel van de verzekerde werknemerspopulatie onder haar hoede (rond de 80 procent) zodat mag worden aangenomen dat de gegevens van de 'omslagleden' een goed beeld geven van de situatie voor de gehele groep verzekerde werknemers en werknemers (zie ook CBS, 1984, pag. 11). Ze zouden zonder correctie echter wel een onderschatting geven van de absolute hoogte van de voor de WAO-verzekerde vrouwen en mannen bestaande kans op langdurige ziekte. Verder hebben de gegevens alleen betrekking op de ziektegevallen die tot uitkering zijn gekomen, door de jaren heen geldt dit voor ruim 80 procent van de ziekmeldingen (CBS, 1984, pag. 11). De niet tot uitkering gekomen gevallen betreffen in hoofdzaak het kortdurend verzuim en zijn als zodanig minder relevant voor het onderhavige onderzoek. Wel is het het vermelden waard dat voor vrouwen het percentage niet tot uitkering gekomen gevallen duidelijk hoger is: gemiddeld over de periode 1970-1979 23,5 procent, tegenover 12,4 procent voor mannen (SVR, 1980, pag. 18). Vrouwen kennen dus meer zeer kortdurend verzuim, naar alle waarschijnlijkheid een gevolg van een vooral voor hen bestaande dubbele belasting (huishouden en werk).
 - 7 Correctie via de verhouding tussen het totaal aantal ziekmeldingen en het totaal voor de 'omslagleden' is bij de bepaling van deze percentages overbodig. Grondtal is nu immers het aantal langdurig zieken en niet het aantal WAO-verzekerden. Toepassing van de correctie zou hier betekenen dat zowel teller (de een-jaar-zieken) als noemer (de minstens-drie-maanden-zieken) met dezelfde factor worden vermenigvuldigd.
 - 8 De opvatting dat vrouwen, vooral in economisch mindere tijden, op de arbeidsmarkt plaats dienen te maken voor mannen, is wijd verbreid. Zo is een groot deel van de kiesgerechtigde Nederlandse bevolking (48,8 procent) het oneens met de stelling dat een getrouwde vrouw, ook in tijden van ernstige werkloosheid, evenveel recht heeft op een baan als een man. Een duidelijk kleiner deel (38 procent) onderschrijft de stelling (Eijk, e.a., 1981, pag. 259).
 - 9 Het betreft de 'vijf-maands-zieken steekproef' uit het zogenoemde 'Determinanten-onderzoek' (De Jong e.a., 1981). De daaraan ontleende gegevens moeten met de nodige voorzichtigheid worden gebruikt, gezien de zeer hoge 'non-response' (plusminus 60 procent) die zich bij deze steekproef heeft voorgedaan. Vooral vrouwen zijn ondervertegenwoordigd: van de geselecteerde vrouwen blijkt uiteindelijk maar liefst 72,4 procent niet te hebben meegedaan. Niettemin is ook in deze steekproef het verschil tussen vrouwen en mannen in de kans op gedeeltelijke werkhervatting na langdurige ziekte aanzienlijk: ruim de helft van de vrouwen, tegenover slechts 2 procent van de mannen. Bovendien is het aannemelijk dat vooral die vrouwen hun medewerking aan het onderzoek hebben geweigerd waarbij de beoordelingen in het kader van de ZW niet probleemloos zijn verlopen en niet is uitgesloten dat zich juist in die groep nogal wat vrouwen hebben bevonden waarbij een volledige werkhervatting niet heeft plaatsgevonden.
 - 10 Het recht op een langdurige uitkering voor oudere vrouwen is wellicht niet alleen minder vanzelfsprekend voor beoordelaars, maar ook voor deze oudere generatie zelf. Van de gehuwde vrouwen boven de 44 jaar zal immers het merendeel zijn getrouwd in de periode 1925-1960. Een tijd waarin het werken door getrouwde vrouwen eerder uitzondering dan regel was. Vaak zullen zij zich dan ook pas op latere leeftijd op de arbeidsmarkt hebben gemeld. Bovendien zal er onder de aanvaankelijk wel werkenden ook een aantal zijn dat in verband met huwelijk en geboorte van kinderen de arbeidscarrière heeft onderbroken (zie ook CBS, 1985, pag. 13). Gaat een deel daarvan na verloop van tijd weer aan de slag, dan gebeurt dit, evenals bij de vrouwen die pas op latere leeftijd voor het eerst zijn gaan werken, veelal niet als kostwinster. Belanden deze oudere vrouwen, na een aantal jaren te hebben gewerkt, in de ziektewet, dan kan dus niet worden verzezen naar een langdurig en ononderbroken arbeidsverleden. Met name wanneer ze geen kostwinster zijn, zal dit de toekenning van een voor langere tijd geldende uitkering niet ten goede komen.
 - 11 Met de economische ontwikkelingen wordt bedoeld op de werkgelegenheidsontwikkeling en de hoogte van de kans op werkloosheid in de betreffende sectoren. De ontwikkeling in de werkgelegenheid is vastgesteld door de berekening van een indexcijfer waarbij de werkgelegenheid in de jaren 1979 en 1980 wordt vergeleken met die in de jaren 1970 en 1971. Als indicator voor de werkgelegenheid is genomen het aantal verzekerde mensjaren WW. De hoogte van de werkloosheidskans is eveneens berekend over de periode 1970-1980, waarbij het totaal aan volledig en gedeeltelijk werklozen is gedeeld door het totaal aan WAO-verzekerden.
 - 12 De kans op WAO-toetreding, ook wel WAO-risico genoemd, geeft het aantal WAO-toekenningen, gedeeltelijke en volledige, per honderd WAO-verzekerden. De berekende kansen wor-

- den uitgedrukt in percentages. Een WAO- toetredingskans van 2,0 betekent dus dat van elke honderd verzekerden er twee toetreden tot de WAO.
- 13 Zo is in 1981 voor de groep van vijftien tot vijfendertig jaar de herstelkans gelijk aan 17,7 procent, terwijl ze voor de groep van vijfenveertig tot vijfenzestig jaar gelijk is aan 1,6 procent. Ook in de aan 1981 voorafgaande jaren is de herstelkans voor jongeren ruim tien keer zo groot als voor ouderen.
 - 14 Bij mannen neemt in de periode 1970-1981 het percentage jonge WAO-ers (vijftien-vierendertig jaar) toe van 8,3 procent naar 10,5 procent; bij vrouwen van 11 naar 16,8 procent.
 - 15 Bij de bepaling van de mate van arbeidsongeschiktheid wordt niet alleen rekening gehouden met de lichamelijke en/of psychische beperkingen van de betrokkene, maar ook met zijn of haar opleiding, het vroegere beroep en de situatie op de (regionale) arbeidsmarkt. Om dit laatste te beklemtonen is in de WAO het zogenoemde 'verdisconteringsartikel' opgenomen. Hierin staat dat bij de vaststelling van de mate van arbeidsongeschiktheid zoveel mogelijk rekening moet worden gehouden met de '(...) door arbeidsongeschiktheid verminderde gelegenheid tot het verkrijgen van arbeid (...)'. Iemand kan dus volledig arbeidsongeschikt worden verklaard, terwijl men op grond van louter medische overwegingen nog ten dele zou kunnen werken. De achterliggende gedachte hierbij is dat verwacht mag worden dat de betrokkene, ondanks zijn of haar restcapaciteit, geen werk zal kunnen vinden op de regionale arbeidsmarkt als gevolg van handicap, opleiding en beroepsverleden. Deze te verwachten werkloosheid wordt dan in de arbeidsongeschiktheid verdisconteerd.
 - 16 Bij vrouwen stijgt in de periode 1970-1981 het aantal geregistreerde werklozen, uitgedrukt in percentages van de vrouwelijke beroepsbevolking, van 0,9 procent naar 11,8 procent; bij mannen van 1,2 procent naar 8,2 procent (zie CBS, 1983, pag. 126).
 - 17 Volledigheidshalve dient te worden vermeld dat, in tegenstelling tot de kans op volledige afschatting, de kans op deelafschatting voor vrouwen niet zoals geschat iets groter is dan voor mannen, maar iets kleiner. De verschillen zijn echter gering en hebben met name waar het de vrouwen betreft, betrekking op verhoudingsgewijs kleine aantallen. Daarbij komt dat een volledige afschatting voor de betrokkene aanmerkelijk zwaarder weegt dan een gedeeltelijke.

Literatuurlijst

- L. Aarts, H. Bruinsma en Ph. de Jong, *Beschrijving van WAO-toetreders*, Sociaal Maandblad Arbeid, september 1982, pag. 560-586.
- L. Aarts, H. Bruinsma en Ph. de Jong, *Arbeids capaciteit van WAO-toetreders*, Deelrapport Determinantenonderzoek, Sociale Verzekeringsraad, Zoetermeer, augustus 1982.
- J.J.M. Besseling en H. Bruinsma, *Mannen en vrouwen in en uit de WAO, 1977-1982*, Tijdschrift voor Sociale Gezondheidszorg 62, 1984, pag. 938-945.
- J.J.M. Besseling, *Mannen en vrouwen in en uit de WAO, 1977-1982*, GMD-rapport, Amsterdam, januari 1985.
- J.J.M. Besseling en H. Bruinsma, *Afschatting: ongelijkheid tussen mannen en vrouwen in de WAO*, Tijdschrift voor Sociale Gezondheidszorg 21, 1986, pag. 685-686.
- T. Bijlsma en F. Koopmans, *De uitbreiding van het ziektebegrip en de WAO*, Sociaal Maandblad Arbeid, december 1982, pag. 803-819.
- T. Bijlsma en F. Koopmans, *Bedrijfsvereniging en arbeidsongeschiktheid*, Tijdschrift voor Sociale Gezondheidszorg, juni 1984, pag. 535-545.
- T. Bijlsma en F. Koopmans, *Ongelijkheid in de WAO: verschillen tussen mannen en vrouwen per bedrijfssector*, Sociaal Maandblad Arbeid, juni 1985, pag. 430-455.
- T. Bijlsma en F. Koopmans, *Afschatting: ongelijkheid tussen mannen en vrouwen in de WAO*, Tijdschrift voor Sociale Gezondheidszorg nr. 14, 1986, pag. 458-464.
- T. Bijlsma en F. Koopmans, *Van ZW naar WAO, verschillen tussen mannen en vrouwen*, Sociaal Maandblad Arbeid, november 1986 b, pag. 705-719.
- T. Bijlsma en F. Koopmans, *Over de voor vrouwen grotere kans op voortijdige beëindiging van de ziekte-wetperiode. Een analyse van 23 bedrijfssectoren over een periode van 15 jaar*, Sociaal Maandblad Arbeid, september 1987.
- C.B.S., *Statistisch Zakboek 1983*, 's-Gravenhage, 1983.
- C.B.S., *Diagnosestatistiek bedrijfsverenigingen 1980, omslagleden*, 's-Gravenhage, staatsuitgeverij, 1984, en de diagnosestatistiek voor de periode vanaf 1970.
- C.B.S., *Supplement bij de sociaal-economische maandstatistiek*, Voorburg nr. 9, 1985.
- C. van der Eijk, B. Niemöller en A.Th.J. Eggen, *Dutch parliamentary Election Study 1981*, Department of Political Science, University of Amsterdam, december 1981.
- G.M.D., *Kamervragen over klachtenboek vrouwen in WAO/AAW*, 1982 in SVR, 1984.
- G.M.D., *Jaarverslagen, algemene en statistische delen, periode 1970-1983*.
- P.C. Hermans, *Vrouwen in de WAO*, Sociaal Maandblad Arbeid, april 1987, pag. 247-259.
- Jaarverslagen van de bedrijfsverenigingen, algemene en statistische delen, periode 1970-1984.
- Ph. de Jong, H. Bruinsma, L. Aarts en J.P. Hop, *Determinantenonderzoek WAO, fase I determinanten van WAO-toetreding: een totaalbeeld*, Sociale Verzekeringsraad, Zoetermeer, oktober 1979.
- I.P.S.O., *Sociale zekerheid en arbeidsongeschiktheid*, augustus 1979.
- T. Miltenburg, *Arbeidsongeschiktheid en ongelijkheid tussen mannen en vrouwen*, Marge, december 1981, pag. 396-407.
- Ombudsvrouw, *Klachtenboek vrouwen in de WAO/AAW*, Landelijke Stichting Ombudsvrouw, Den Haag, november 1981.

S.V.R., *Opzet van het onderzoek naar WAO-toetredingsfrequenties*, Sociale Verzekeringsraad 1978.
S.V.R., *Stand ziekengeldverzekering*, Sociale Verzekeringsraad, Zoetermeer, periode 1970-1982.
S.V.R., *Klachten van vrouwen in de AAW/WAO, in-*

terimrapport, Sociale Verzekeringsraad, 1984.
M.J. van Zaal, *Van invaliditeit naar arbeidsongeschiktheid, een onderzoeksvoorstel*, GMD, bureau wetenschappelijk onderzoek, mei 1975.

REPLIEKEN

De mythe van de keuzevrijheid

Dupliek

Ik ga niet uitgebreid in op de uitgebreide repleik van Jansweijer. Mijn artikel was al lang genoeg, en voor wie wil staan daarin de belangrijkste argumenten tegen zijn betoog.

Een paar dingen moeten me evenwel van het hart.

In de eerste plaats: het verwijt dat ik niet ingevuld zou hebben hoe individualisering gerealiseerd moet worden (zie punt 1 repleik) steekt wat raar af tegen Jansweijers eigen tegenwerping tegen mijn verwijt dat hij zijn drie keuzemodellen niet ingevuld heeft; dat laatste kan niet in detail, zegt hij. Waarom moet ik wel kunnen wat hij niet kan? Bovendien: ik bestrijd dat ik op dit punt in gebreke blijf. Samen met anderen heb ik bij meerdere gelegenheden de paden aangegeven waarlangs het proces van individualisering van de inkomensstructuur zou moeten en kunnen verlopen. Dat dat pad niet zonder voetangels en klemmen zit (in de vorm van dilemma's) wil niet zeggen dat ik in het geheel geen pad zie. Jansweijer heeft daar — getuige ook zijn literatuuropgave bij het rapport — slechts fragmentarisch kennis van genomen.

In de tweede plaats iets over de mythe van de keuzevrijheid. Die wordt door Jansweijer mede in stand gehouden. Zijn repleik bijvoorbeeld staat bol van de woorden 'kiezen' en 'keuze' in allerlei va-

riaties en vervoegingen. Ik acht het mijn taak die mythe te vuur en te zwaard te bestrijden omdat hij de werkelijke machts- tegenstellingen tussen mannen en vrouwen miskent. Ik heb het in mijn stuk al aangegeven, maar zal het, in wat bottere bewoordingen dan maar, nog maar eens herhalen: het is lariekoek te veronderstellen dat een wetgever 'neutraal' is, wanneer naast elkaar een traditioneel en een 'modern' model worden aangeboden. Ook al zouden de pakketten werkelijk identiek zijn (hetgeen ik betwijfel, maar waarover ik niet zo specifiek kan zijn, omdat Jansweijer zelf niet in detail wil zeggen wat de pakketten inhouden), dan nog zal het traditionele model veel sterker staan

- omdat het gemakkelijker is gebaande paden te begaan, dan een bos te betreden waarin men zelf de weg moet zoeken. Het traditionele pad is daarom alleen al favoriet;

- omdat daar de belangen van mannen liggen en mannen nu nog de macht hebben die belangen eenzijdig door te zetten ten koste van vrouwen. Het is naïef te veronderstellen dat mannen de huidige geprivilegeerde positie, waarin zij vrijgesteld zijn van een aantal ondankbare, onbeloonde en zeer vermoeiende taken en waarin zij verzekerd zijn van de economische en maatschappelijke macht, zonder slag of stoot zullen opgeven.

Ten derde: de zogenaamde vrijwillige registratie en de terugtred van de overheid.

Ik geloof er geen ogenblik in dat de overheid de mensen werkelijk met rust zal laten wanneer zij eenmaal hun keuze voor het ene of het andere model hebben gemaakt.

Wanneer Jansweijer zijn eigen uitgangspunten en veronderstellingen nog eens op een rijtje zet zal hij dat zelf ook moeten inzien. Immers (in mijn bewoordingen weergegeven standpunten van Jansweijer):

1. Wie kiest voor het onafhankelijke pakket in Jansweijers keuzemodel krijgt ook onafhankelijke, individuele rechten en plichten. Bij de rechten hoort dan een gezinsinkomens-onafhankelijke bijstandsuitkering, indien men aan haar/zijn individuele arbeidsplicht niet kan voldoen. Wie daarentegen traditioneel kiest krijgt gezinsinkomens-afhankelijke rechten en plichten. Dus; het huidige bijstandsregime, met verval van uitkeringsrechten, zoudra de partner een inkomen heeft.

2. Op dit moment volledig individualiseren is onbetaalbaar zegt Jansweijer. We krijgen dan een heleboel mensen die zich omwille van een uitkering melden voor werk, en dat terwijl er al geen werk is. Jansweijer doelt hier op schijnwerkloosheid van huisvrouwen, die zich alleen maar onafhankelijk zullen voordoen om een uitkering te kunnen bemachtigen.

3. De overheid zal, als vrijwillige registratie wordt ingevoerd, niet meer nagaan wat er feitelijk achter die registratie zit. Met andere woorden: de mensen worden op hun woord geloofd.

Wat let mensen dan om zich ook binnen het stelsel dat Jansweijer voorstelt en masse als onafhankelijken/zelfstandig-samenlevenden te melden (sub 1), om aldus de overheid toch nog in grote financiële nood te brengen (sub 2) en er dus de overheid wel toe te dwingen door te gaan met de controle op de inhoud van de leefvorm (dus sub 3 te loochenen). Met andere woorden: als Jansweijers tweede premisse waar is, zal de eerste of de derde nooit worden uitgevoerd. Immers: ook nu is het belangrijkste argument om te controleren op de leefvorm dat een samenwonend stel dat *zegt* onafhankelijk/zelfstandig te zijn, vaak materieel niet in een andere situatie verkeert dan een gehuwd/afhankelijk stel dat dat per definitie niet is. En omdat dat onrechtvaardig wordt geacht, moet er worden gegluurd en wil de overheid uiteindelijk het laatste woord hebben, of het uiteindelijke etiketje plakken.

De toekomst die we met Jansweijers registratiesysteem en keuzemodellen tegemoet gaan, is niet die van de vrije burgers (laat staan die van 'echt' vrije burgersen) maar die van de alombepalende en bepalende overheid, die voor het overgrote deel uit mannen bestaat. (Zie ter illustratie de leden van het huidige kabinet: vrijwel allemaal keurige kostwinnende, alleenverdienende mannen).

Riki Holtmaat

KRONIEKEN

SOCIAAL ZEKERHEIDSRECHT

Gerechtigheid voor vrouwelijke oorlogsslachtoffers?

Op 14 mei 1987 deed de Centrale Raad van Beroep de inmiddels ruimschoots be-

kende uitspraak in de zaak-Walvisch. (Zie ook het naschrift van Gerard Polak bij zijn artikel *Het grote on-gelijk, gelijkberechtiging voor vervolgingslachtoffers* in Nemesis 1987 nr. 5 en in hetzelfde num-

mer Heikelien Verrijn Stuart op pag. 278, Len Andringa op pag. 314 en Titia Loenen op pag. 338.) Mevrouw Walvisch was in 1982 haar periodieke uitkering krachtens de Wet Uitkeringen Vervolgingslachtoffers 1940-1945 (hierna: WUV) kwijtgeraakt, omdat zij in het huwelijk was getreden met een man wiens inkomen hoger lag dan haar inkomen uit de WUV-uitkering. De intrekking was gebeurd met een beroep op art. 34 lid 2 aanhef sub a juncto art. 7 lid 4 sub a van de WUV.

Het eerste artikel bepaalt dat de periodieke WUV-uitkering wordt beëindigd bij het huwelijk van de vrouwelijke uitkeringsgerechtigde, tenzij het bepaalde in art. 7 lid 4 van toepassing is. Dit laatste artikel regelt dat aan een vrouwelijke vervolgde die gehuwd is, geen uitkering wordt toegekend, *tenzij* zij als kostwinner kan worden aangemerkt (of duurzaam gescheiden leeft van haar echtgenoot). Volgens constante jurisprudentie van de Centrale Raad is een gehuwde vrouw slechts te voorzien van dit kostwinnersetiket, als haar gezin voor tenminste vijftig procent op haar inkomsten is aangewezen. Een weinig voorkomende situatie getuige de cijfers: tegenover 7376 gehuwde mannelijke gerechtigden tot een periodieke WUV-uitkering stonden in 1985 slechts 83 gehuwde vrouwelijke uitkeringsgerechtigden (Jaarverslag 1985 Uitkeringsraad).

Mevrouw Walvisch wenste zich niet neer te leggen bij deze wettelijke discriminatie en vocht door tot aan de Centrale Raad van Beroep. Zij voerde aan dat de artt. 34 lid 2 en 7 lid 4 van de WUV in strijd zijn met eenieder verbindende internationale bepalingen die discriminatie verbieden, met name met art. 26 van het Internationaal Verdrag inzake burgerrechten en politieke rechten (hierna: BuPo-Verdrag) en art. 4 lid 1 van de Richtlijn van de Raad van de Europese Gemeenschappen betreffende de tenuitvoerlegging van het beginsel van gelijke behandeling van mannen en vrouwen op het gebied van de sociale zekerheid (hierna: Derde EG-richtlijn). De gewraakte WUV-bepalin-

gen zouden dus buiten toepassing gelaten moeten worden.

De beslissing van de Centrale Raad werd door ingewijden met spanning tegemoet gezien. Hadden Hoge Raad en Raad van State immers aan art. 26 BuPo-Verdrag bij een aantal gelegenheden al rechtstreekse werking toegekend, de Centrale Raad had tot dan toe een beroep op het artikel afgewezen als het ging om een sociaal zekerheidsrecht. Belangrijk argument was steeds dat mogelijk als discriminatoir aan te merken onderscheidingen als man/vrouw en gehuwd/ongehuwd slechts geleidelijk kunnen worden opgeheven. De Raad had in dat verband verwezen naar de uitvoeringstermijn van de Derde EG-richtlijn (zie bij voorbeeld CRvB 1 november 1983, NJCM-Bulletin 1984 nr. 1, met kritische noten van A.W. Heringa en T. Zwart, de zaak-Broeks). De zojuist aangehaalde uitspraak van de Centrale Raad werd overigens door de klaagster voorgelegd aan het Mensenrechtencomité van de Verenigde Naties (zie de bespreking van de zaak-Broeks door Titia Loenen in Nemesis 1987 nr. 5). Het Mensenrechtencomité kwam op 9 april 1987 tot de slotsom dat art. 26 BuPo-Verdrag in beginsel toepasselijk is op een sociaal zekerheidsrecht. Het lag dus voor de hand te verwachten dat de Centrale Raad in de zaak-Walvisch zou oordelen dat de door hem aan de wetgever toegemeten tijd nu toch wel verstreken was.

Bovendien was het nog geen uitgemaakte zaak of de Derde EG-richtlijn op de WUV (en op de Wet Uitkeringen Burgeroorlogsslachtoffers, hierna: WUBO, waarin eenzelfde uitsluiting van gehuwde vrouwen voorkomt) van toepassing was. Staatssecretaris Van der Reijden had bij de behandeling in 1983 van het wetsvoorstel inzake de WUBO (en later in zijn nota Gelijkberechtiging in WUV en WUBO van januari 1986) uitvoerig bestreden dat de Richtlijn van toepassing zou zijn op de regelingen voor oorlogsslachtoffers. Voornaamste argument was daarbij dat de WUV en de WUBO niet op de eerste plaats beogen bescherming

te bieden tegen de gevolgen van ziekte, invaliditeit of ouderdom, maar ten doel hebben vanuit een bijzondere solidariteitsplicht van het Nederlandse volk financiële zekerheid te verschaffen aan degenen die in het verleden zijn getroffen door een bijzondere maatschappelijke gebeurtenis. In *Nemesis* 1985 nr. 5 had Rob Rozenburg in zijn artikel *Blijvend leed voor vrouwelijke oorlogsslachtoffers* ten aanzien van de WUBO al korte metten gemaakt met dit standpunt van de staatssecretaris. De Amsterdamse Ombudsvrouw heeft in maart 1986 zelfs een klacht ingediend bij de Commissie voor de Europese Gemeenschappen, ervan uitgaande dat de Derde EG-richtlijn van toepassing is op de WUV en de WUBO. De Ombudsvrouw heeft daarbij gewezen op de nog altijd bestaande flagrante discriminatie van gehuwde vrouwen in beide wetten en op de schamele plannen van de regering tot gelijkberechtiging, zoals die te lezen vielen in de nota van januari 1986. Behalve een ontvangstbevestiging heeft de Ombudsvrouw uit Brussel niets meer vernomen. Het was dus interessant om te vernemen wat de Centrale Raad dacht over de toepasselijkheid van de Derde EG-richtlijn op de WUV.

In de zaak-Walvisch ging de Centrale Raad 'om' met betrekking tot art. 26 BuPo-Verdrag. Hij onderschreef de opvatting van klaagster dat het expliciet uitsluiten van gehuwde vrouwen — tenzij zij aan bepaalde eisen kunnen voldoen die niet aan gehuwde mannen worden gesteld — een directe discriminatie betekent op grond van geslacht in samenhang met de (echtelijke) status. De Raad was van oordeel dat, mede gelet op art. 2 van het BuPo-Verdrag, art. 26 daarvan ook van toepassing is op een regeling als neergelegd in de WUV. De Raad constateerde vervolgens dat het bepaalde in de artt. 7 lid 4 en 34 lid 2 aanhef en sub a WUV strijd opleveren met art. 26 BuPo-Verdrag. Daarop boog de Raad zich over de vraag of mevrouw Walvisch aan art. 26 rechtstreekse rechten kon ontleen en overwoog toen het volgende: 'Hoewel de

Raad oog heeft voor de problemen, waarvoor de verantwoordelijke minister, daartoe herhaaldelijk gemaand door de Tweede Kamer der Staten-Generaal, zich ziet gesteld bij het doen van voorstellen tot het in overeenstemming brengen van een regeling als de Wet met artikel 26 van het BP-Verdrag, is de Raad van oordeel dat op 23 december 1984 — de datum waarop de uitvoeringstermijn van de derde EG-richtlijn was geëindigd — een tijdstip was bereikt, waarop aan genoemd artikel 26 ook met betrekking tot het onderhavige terrein rechtstreekse werking niet meer kan worden ontzegd.' Fijntjes tekent de Raad 'wellicht ten overvloede' nog aan, dat de vorige overweging niet meebrengt dat een tot stand te brengen aanpassing van de Wet niet eerder zou hoeven in te gaan dan 23 december 1984. Ten slotte — welhaast met opluchting — merkt de Raad op dat hij zich, gelet op het voorgaande, niet hoeft te begeven in de vraag in hoeverre de WUV onder de werkingssfeer van de Derde EG-richtlijn valt.

Daarmee was de vraag naar de toepasselijkheid van de Derde EG-richtlijn dus onbeantwoord gebleven. Merkwaardig is tóch — alhoewel dit na eerdere uitspraken van de Raad in de lijn der verwachtingen lag — dat de Raad de rechtstreekse inroepbaarheid van art. 26 BuPo-Verdrag koppelt aan het verstrijken van de uitvoeringstermijn van de Derde EG-richtlijn. De Richtlijn verbiedt namelijk (slechts) het maken van onderscheid tussen mannen en vrouwen in de sociale zekerheid. Art. 26 bestrijkt een veel breder terrein van discriminatie: 'Allen zijn gelijk voor de wet en hebben zonder discriminatie aanspraak op gelijke bescherming door de wet. In dit verband verbiedt de wet discriminatie van welke aard ook en garandeert een ieder gelijke en doelmatige bescherming tegen discriminatie op welke grond ook, zoals ras, huidskleur, geslacht, taal, godsdienst, politieke of andere overtuiging, nationale of maatschappelijke afkomst, eigendom, geboorte of andere status.'

Stel dat we *zouden* stuiten op andere vormen van discriminatie in de sociale zekerheid, met ingang van welke datum kunnen we dan met vrucht een beroep doen op art. 26? Het is op zich al weinig helder om het discriminatieverbod van art. 26 BuPo-Verdrag voor de sociale zekerheid op een andere datum gelding te geven dan voor andere terreinen van wetgeving. De logica is echter ver te zoeken, als voor elke afzonderlijke vorm van discriminatie uit art. 26 een datum gezocht moet worden met ingang waarvan het verbod inroepbaar is.

De Centrale Raad lijkt zich er dus (te) gemakkelijk vanaf gemaakt te hebben in de zaak-Walvisch door de koppeling van de rechtstreekse inroepbaarheid van art. 26 aan de uitvoeringstermijn van de Derde EG-richtlijn. Het zou zuiverder zijn geweest als de Raad de (impliciete) opvatting van het Mensenrechtencomité in de zaak-Broeks had gevolgd: rechtstreekse werking van art. 26 BuPo-Verdrag in de Nederlandse rechtsorde vanaf 11 maart 1979, toen het verdrag voor Nederland van kracht werd. Tenslotte heeft de Nederlandse wetgever van 1966 — het jaar waarin het verdrag tot stand kwam — tot 1979 de tijd gehad om de nationale wetten aan te passen

De uitspraak in de zaak-Walvisch heeft in het regeringskamp inmiddels voor de nodige opschudding gezorgd. Consequentie van de uitspraak is namelijk dat — naar schatting van de regering — ongeveer 4300 gehuwde vrouwelijke vervolgdgen met terugwerkende kracht tot in elk geval 23 december 1984 recht op een uitkering zouden krijgen. Dat gaf aanzienlijke pijn in de regeringsportemonnee.

Gerard Polak heeft in zijn bovengenoemd artikel reeds de aandacht gevestigd op art. 8 lid 5 van de WUV, dat de vervolgdgen met verlies aan verdien capaciteit, die echter niet op inkomen uit arbeid is aangewezen, een aanspraak op een uitkering verleent (op de minimumgrondslag). In het in april 1987 gepubliceerde concept-wetsvoorstel Gelijkberechtiging in WUV en

WUBO, is die bepaling komen te vervallen. Het wetsvoorstel zou echter op zijn vroegst pas eind 1987 aan de Tweede Kamer ter behandeling worden aangeboden. De minister vreest nu dat het merendeel van de vrouwen die met terugwerkende kracht aanspraak zouden kunnen maken op een periodieke uitkering, een beroep zal doen op de bepaling van art. 8 lid 5 van de WUV. Vandaar dat met grote spoed een *noodwetje* is voorbereid, dat op 14 september 1987 op tafel lag bij de adviesorganen met het verzoek om vóór 24 september 1987 advies uit te brengen. In dit noodwetje wordt bepaald dat, indien de grondslag van de WUV-uitkering is vastgesteld met toepassing van art. 8 lid 5, op de uitkering in mindering worden gebracht alle bruto-inkomsten van de uitkeringsgerechtigde *en zijn echtgenoot*. Voorts is een artikel opgenomen waarin bovengenoemde bepaling niet van toepassing wordt verklaard op uitkeringen ingevolge de WUV, waarvoor de aanvraag vóór 14 mei 1987 (de datum van de uitspraak in de zaak-Walvisch) is ingediend. Een onfris wetje, waarin, zoals de Emancipatieraad in zijn advies van 18 september 1987 opmerkte, met terugwerkende kracht aan vrouwen rechten worden ontnomen, terwijl de Centrale Raad in zijn uitspraak nu juist beoogde om vrouwen met terugwerkende kracht tot 23 december 1984 (en wellicht nog verder terug) gelijke rechten te geven. Door de toets op alle inkomsten van de vervolgdgen en diens echtgenoot gezamenlijk, een toets die verder in de WUV niet voorkomt, zullen immers de gehuwde vrouwen in de art. 8 lid 5-gevallen hun uitkering vrijwel allemaal tot nul gereduceerd zien. Dit noodwetje is dan ook het zoveelste voorbeeld van de manier waarop de Nederlandse overheid de gelijkberechtiging aan haar laars lapt. Len Andringa wees al op enkele andere beschamende voorvallen in die reeks in Nemesis 1987 nr. 5. Ook in die gevallen werd het *recht* verbogen, om de *begroting* rond te krijgen. Het lijkt wel of de overheid er een punt van maakt om de gelijkberechtiging, waartoe

zij verplicht is, zo minimaal mogelijk uit te voeren en — als het éven kan — een onsje minder.

Willy van Essen-Witte

ARBEIDSRECHT

Flexibele arbeidscontracten

Een cursusverslag

Knellende regels

Met enige regelmaat organiseert Kluwer Seminars de cursus Flexibele Arbeidscontracten voor directeurs, personeelsfunctionarissen, administrateurs en dergelijke. De wervende folder verwoordt het bestaande ongenoegen van veel werkgevers over dit onderwerp. 'U biedt tijdelijk personeel, afroepkrachten, thuiswerkers en dergelijke flexibele arbeidscontracten aan. Maar hoe flexibel zijn die contracten? Voorkomt U er bijvoorbeeld lange ontslagprocedures mee? Wat zijn de gevolgen wanneer er regelmaat in het werk van een afroepkracht sluipt? Heeft een afroepkracht recht op werk?' Op deze en andere vragen krijgt de cursist gedurende een tweedaagse cursus een antwoord en meer zekerheid. Ook al suggereert de folder dat er mogelijkheden bestaan om de 'knellende regels' van het arbeidsrecht te omzeilen, de cursus blijkt vooral heropvoedend te zijn.

De cursist beluistert algemene beschouwingen over het arbeidsovereenkomstenrecht (arbeidsovereenkomst voor bepaalde tijd, vormen van flexibele contracten) en de sociale verzekeringen (premies en daglonen, uitkeringsrechten). Er worden casussen opgelost en tussendoor worden concrete adviezen gegeven. Deze adviezen worden in het hiernavolgende weergegeven.

Grofweg kunnen de verstrekte adviezen worden opgedeeld in efficiënte toepassing van de wet en/of jurisprudentie en organi-

satorische raadgevingen. Tips inzake wetstoepassing betreffen met name de (wettelijk geregelde) arbeidsovereenkomst voor bepaalde tijd.

Zo doet de werkgever er volgens mr. V. Disselkoe (advocaat bij Van Doorne & Sjollema te Amsterdam) goed aan in een overeenkomst voor bepaalde tijd een beding op te nemen dat de overeenkomst bij (stilzwijgende) voortzetting voor onbepaalde tijd wordt verlengd. Zonder een dergelijk beding is de werkgever bij de opzegging van een overeenkomst gebonden aan de termijnen die voortvloeien uit art. 1639f lid 1 BW. Wanneer de werkgever vergeet op te zeggen of de ontslagvergunning van het arbeidsbureau te laat arriveert, is de werkgever nogmaals voor de duur van de arbeidsovereenkomst voor bepaalde tijd aan de werknemer gebonden. Met het beding dat de overeenkomst altijd wordt voortgezet voor onbepaalde tijd, kan de werkgever van maand tot maand opzeggen, mits hij een redelijke reden voor het ontslag kan opgeven. De werkgever kan de consequenties van art. 1639f BW ook vermijden door de werknemer — na afloop van een arbeidsovereenkomst voor bepaalde tijd — langer dan eenendertig dagen terug te laten komen via een uitzendbureau. Het uitzendbureau kan gedurende maximaal zes maanden bemiddelen. Na afloop van een uitzendperiode kan de werknemer wederom een arbeidsovereenkomst voor bepaalde tijd aangeboden worden.

Het voorschrift van art. 1639e lid 2 sub 1 BW, dat opzegging verplicht is wanneer dit schriftelijk is overeengekomen, kan worden genegeerd zolang de werkgever

slechts mondelinge afspraken maakt over de opzegging. Wanneer de opzegging dan wordt vergeten kan de werknemer laatstgenoemd artikel immers niet inroepen. Art. 1639n lid 3 beoogt — onder andere — het ontduiken van de proeftijd te verhinderen. Het tijdens de proeftijd rechtsgeldig omzetten van een arbeidsovereenkomst voor onbepaalde tijd in één voor bepaalde tijd acht Disselkoen mogelijk, mits de duur van de overeenkomst voor bepaalde tijd op een half jaar of langer wordt gesteld. Deze 'veilige termijn' leidt Disselkoen af uit rechtspraak van lagere rechters. Wel moet de werkgever in zo'n geval een 'neutrale reden' voorhanden hebben; 'wegens twijfel omtrent de capaciteiten van de werknemer' mag een dergelijke omzetting — ook volgens Disselkoen — nog steeds niet.

Praktijk

Duidelijke raadgevingen met betrekking tot flexibele arbeidscontracten zijn schaarser. Mr. C.G. van der Horst (arbeidsdeskundige te Laren) houdt haar gehoor voor uiterst voorzichtig te werk te gaan: 'Bij flexibele arbeidscontracten wint de praktijk altijd'. De arbeidsovereenkomst met uitgestelde prestatieplicht (mup) dient uiteraard de artt. 1638c en d BW, over aanspraak op loon wanneer niet is gewerkt, uit te sluiten (tenzij bij voorbeeld de CAO dat verbiedt). De nulurenovereenkomst, die Van der Horst een 'slappende arbeidsovereenkomst' noemt, kan alleen worden beëindigd met toestemming van het GAB. Ook een min/max-contract is altijd een arbeidsovereenkomst: weinig flexibel bij beëindiging. Bij de voorovereenkomst dient de werkgever de eenendertig dagen van art. 1639f BW in de gaten te houden om een voortgezet dienstverband te voorkomen. (Van der Horst heeft haar visie op flexibele arbeidscontracten uitgewerkt in PS-18, 14 juli 1987, pag. 1321-1328). De vragen van cursisten illustreren de gevarieerde praktijk. Eén van de cursisten werkt met een vaste groep van enquê-

teurs. Regelmatig ontvangen zij vragenformulieren met het verzoek daarmee rond te gaan in een bepaalde wijk. Ze zijn niet verplicht om toegestuurde vragenformulieren weer terug te sturen. Ze ontvangen uiteraard alleen loon wanneer ze dat wèl doen. Deze vrijblijvendheid wijst — volgens de inleiders — op het ontbreken van een gezagsverhouding, één van de elementen van een arbeidsovereenkomst. De gedetailleerdheid van de aanwijzingen en het belang dat de werkgever erbij heeft, dat juist die éne enquêteur op pad gaat, kunnen echter weer de doorslag geven bij het aannemen van een arbeidsovereenkomst.

De Hoge Raad heeft in het zogenaamde Ponstypistes-arrest (HR 17 november 1978, NJ 1979, 140) vastgesteld, dat de gezagsrelatie lang niet altijd een onderscheidend criterium voor het bestaan van een arbeidsovereenkomst is. Bij thuiswerk kunnen de (gedetailleerdheid van de) instructies van de werkgever, de mate waarin de arbeid tot de gewone bedrijfsarbeid behoort, alsmede de bepaaldheid van het (gemiddeld) loon de doorslag geven bij het aannemen van een arbeidsovereenkomst. De gevolgen van dit arrest zouden verstrekend kunnen zijn voor een andere cursiste, werkzaam als personeelsfunctionaris bij de sector opleidingen van een uitzendorganisatie. Zij werkt met een vaste kern van thuiswerkers die opgaven, afkomstig van de opleidingen bij de uitzendbureaus, corrigeren. Deze correctoren zijn altijd beschikbaar en worden met name ingezet bij veel drukte. Het gemiddelde arbeidspatroon levert echter een vrij constant beeld op. Bovendien doen zij thuis hetzelfde werk als de vaste medewerkers van het uitzendbureau. De omstandigheid dat zij loon per stuk gecorrigeerd werk ontvangen speelt ook geen rol; de verdiensten zijn voldoende bepaalbaar.

In dit geval zou alleen al — bij voorbeeld — een beroep van één van de correctoren op ziektewetuitkering ertoe kunnen leiden dat de bedrijfsvereniging concludeert dat hier sprake is van reguliere arbeids-

overeenkomsten en dat deze vervolgens achterstallige — want niet ingehouden — premies alsnog invordert bij de werkgever, die in zo'n geval ook het werknemers-aandeel daarvan moet voldoen.

Ook de cursisten werkzaam in de computerbranche worden gewaarschuwd. Het ponstypistes-arrest kan ook worden toegepast op de oprukkende thuisarbeid als gevolg van automatisering. Ook hier zal het in veel gevallen om gewone bedrijfsarbeid gaan. Het bedienen van bijbehorende apparatuur kan de verplichting om de arbeid persoonlijk te verrichten — een van de elementen van de arbeidsovereenkomst — opleveren.

Disselkoen signaleert hier de tegenstelling die zich aftekent tussen enerzijds de laag opgeleide 'tekstverwerkers' en anderzijds de hooggeschoolde carrièremakers, in jargon 'job-hoppers' genoemd. Deze laatsten hebben belang bij zo flexibel mogelijke arbeidsvoorwaarden, terwijl hun werkgevers er juist weer goed aan doen deze werknemers aan zich te binden met stringente voorwaarden en concurrentiebedingen.

Bij de meeste vormen van flexibele arbeid stelt de werkgever echter geen prijs op die gebondenheid. In het psychiatrisch ziekenhuis, waar één van de cursisten werkt, heeft men doorlopend behoefte aan invallers. Daartoe is een bestand van zo'n tweehonderdvijftig oproepkrachten aanwezig. Slechts honderd daarvan worden regelmatig uitgenodigd. Sinds het arrest Hoogenboom/Possemis (HR 25 januari 1980, NJ 1980, 264) heeft het beginsel 'recht op arbeid' ook voor oproepkrachten betekenis gekregen. Wanneer de werkgever werk beschikbaar heeft, waarvoor de afroepkracht in aanmerking komt, is hij gehouden de afroepkracht ook op te roepen. Wanneer de werkgever meer afroepkrachten in dienst heeft, moet hij in beginsel, als goed werkgever in de zin van art. 1638z BW, het aanwezige werk evenredig over de werknemers verdelen. In casu kunnen de overige honderdvijftig oproepkrachten hier rechten aan ontlenen.

De balans opmakend concludeert Disselkoen, dat de flexibele werkgever er maar beter voor zorgt dat zijn organisatie een uitgebreide personeelsadministratie bijhoudt, gekoppeld aan een goed beoordelingssysteem. Want het beste middel om kostbare ontslagprocedures te voorkomen is — volgens Disselkoen — de flexibele kracht die goed bevalt gewoon een part-time dienstbetrekking aan te bieden. Voor wie dat niet wil is het één na beste middel — volgens Van der Horst — het aanschaffen van een groot planbord, waarop het patroon van onregelmatigheid in de werkzaamheden van de afroepkrachten nauwlettend kan worden geregeld.

Losse en flexibele arbeidsrelaties

Een boekbespreking

Een goed alternatief voor de hiervoor besproken cursus biedt het onlangs bij Samson H.D. Tjeenk Willink verschenen boek *Losse en flexibele arbeidsrelaties*, van de hand van mr. O. Albers en mr. Y. Konijn. In 125 pagina's trachten de schrijvers 'enige ordening in de chaos' van flexibele arbeidsrelaties aan te brengen.

De eerste drie hoofdstukken bevatten een algemene beschouwing over de wettelijke regels met betrekking tot het verrichten van arbeid, de werkings sfeer van arbeidsrechtelijke wetten, sociale verzekeringen, arbeidsovereenkomstenrecht, arbeidsvoorwaarden en ontslagrecht.

In de vijf volgende hoofdstukken komen achtereenvolgens afroep-, thuiswerk-, uitzend-, leer-, stage- en freelance-overeenkomst aan de orde. Van iedere bijzondere overeenkomst worden de kenmerken behandeld. Per soort worden telkens de onderwerpen arbeidsvoorwaarden, aanspraak op loon, recht op arbeid, vakantie-rechten, aansprakelijkheid van de werkgever ex art. 1638x BW en onrechtmatige daad, het ontslagrecht en de sociale verzekeringen besproken.

Het boek geeft een beeld van de stand van zaken tot medio 1986. De tot dan bekende jurisprudentie wordt uitgebreid

besproken. Het praktisch nut is daardoor groot. Albers en Konijn geven geen uitgebreide theoretische beschouwingen. Hun bijdragen aan discussies die gaande zijn bestaan vrijwel steeds uit het eenvoudigweg presenteren van hun standpunten onder verwijzing naar de afwijkende meningen van anderen in de noten.

Zo achten Albers en Konijn het — in het kader van de juridische duiding van flexibele arbeid — zinvol om afroepcontracten onder te verdelen in arbeidsovereenkomsten (met uitgestelde prestatieplicht), voorovereenkomsten en een restgroep. De voorovereenkomst verdient naar hun mening een aparte plaatsbepaling. Onderscheidend criterium voor het bestaan van een arbeidsovereenkomst bij afroeparbeid noemen zij de verplichting om arbeid te verrichten. Deze verplichting, die een gezagsverhouding impliceert, is in het merendeel van de gevallen aanwezig op het moment dat er feitelijk wordt gewerkt. Een voorovereenkomst is volgens de schrijvers 'in feite niets meer dan een principe afspraak dat te zijner tijd op afroep werkzaamheden zullen worden verricht'. Partijen hebben bij een voorovereenkomst een grotere vrijheid; ook een gegarandeerd aantal uren waarop zal worden gewerkt, ontbreekt. Dit rechtvaardigt volgens Albers en Konijn het maken van dit onderscheid.

Voor de kwalificatie van thuiswerk achten zij het onderscheid niet zinvol. Verplichting tot het verrichten van arbeid bestaat hier meestal niet. Wanneer er geen sprake is van een gezagsverhouding zal er geen sprake zijn van een arbeidsovereenkomst, zodat het aannemen van een voorovereenkomst ook geen zin heeft. Daarom onderscheiden Albers en Konijn bij thuiswerk slechts de arbeidsovereenkomst, aanneming van werk of het verrichten van enkele diensten (pag. 55, 59 en 77).

Deze opvatting is al bestreden door mr. J. Rutgers in NJB 1986, pag. 485-490. Rutgers noemt de opvatting zoals Albers en Konijn die vóórstaan de 'altijd prijs'-redenatie. In zijn opvatting is er geen plaats voor afroeparbeid die wordt verricht als

gevolg van een voorovereenkomst. Essentieel voor het aanmerken van een afroeprelatie als een dienstbetrekking acht Rutgers de verplichting van de afroepkracht om aan een oproep gehoor te geven. Wanneer die verplichting ontbreekt, is volgens hem sprake van ofwel aanneming van werk, ofwel van verrichten van enkele diensten. Het onderscheiden van een voorovereenkomst noemt Rutgers een dubbele benadering: eerst wordt de afroeprelatie in haar geheel beoordeeld. Als de uitkomst daarvan niet leidt tot het aannemen van een arbeidsovereenkomst worden de situaties waarin de arbeid wordt verricht opnieuw aan de kenmerken van de arbeidsovereenkomst getoetst. Dat er voor voorovereenkomsten geen plaats is, vloeit volgens Rutgers voort uit het cumulatieve systeem van de artt. 1637a-c BW. Zijn opvatting sluit volgens hem aan bij de gangbare jurisprudentie over thuiswerk. De opvatting van Albers, Konijn en anderen brengt volgens Rutgers mee dat regels uit het arbeidsrecht toegepast worden in situaties waar zij niet voor zijn bedoeld. Als voorbeeld noemt hij toepassing van art. 1639f BW bij het binnen een periode van eenendertig dagen voortzetten van een afroepovereenkomst. Hierbij ontstaat volgens Rutgers een sociaal niet te motiveren verschil in loonaanpraak tussen de afroepkracht die op arbeidsovereenkomst werkt en de afroepkracht wiens dienstbetrekking ingevolge art. 1639f lid 4 BW is voortgezet. Op deze motivatie van Rutgers gaan Albers en Konijn dus niet in. Ook de indeling die N. Holtrust en I. de Hondt presenteren in onder andere *Nemesis* 1984 nr. 1, pag. 13 e.v. — zij verdelen voorovereenkomsten weer in arbeidsovereenkomsten en mantelcontracten — nemen Albers en Konijn voor kennisgeving aan.

Wel geven de schrijvers op verscheidene plaatsen hun visie over de richting waarin de jurisprudentie zich zou moeten ontwikkelen. Vaak zijn dat steuntjes in de rug voor de (advocaat van de) flexibele werknemer. Het uitgebreide notenapparaat wijst de gebruiker van dit boek de weg

naar de veelvuldige en gedetailleerde publicaties op dit gebied.

Janny Dierx
werkzaam bij de Stichting Landelijke Ombudsvrouw

ADV-maatregel in het onderwijs niet discriminatoir?

Arrest van het Gerechtshof Den Haag

De minister van Onderwijs en Wetenschappen behoeft de regeling tot arbeidsduurverkortung (ADV) in het onderwijs niet in te trekken of buiten werking te stellen. Dit bepaalde het Haagse Gerechtshof in zijn arrest van 9 juli 1987 (KG 1987, 335). De bewuste regeling houdt in dat onderwijsgeevenden van een bepaalde leeftijd, afhankelijk van de omvang van hun betrekking, een of meer uren (c.q. eenheden) verlof wordt verleend met behoud van salaris. Tevens wordt de VUT-leeftijd verlaagd van eenenzestig naar negenenvijftig jaar. Een groep part-time werkende leerkrachten, namelijk degenen tot vierenvijftig jaar met minder dan viervijfde weektaak en anderen met minder dan een halve weektaak worden van de verlofregeling uitgesloten. Doelstelling van de regeling is te komen tot een taakverlichting voor oudere leerkrachten. Tevens wordt gestreefd naar een bijna volledige herbezetting van de vrijgekomen uren.

De vraag die de President van de Haagse Rechtbank en in hoger beroep het Gerechtshof moesten beantwoorden was of in de regeling middellijk onderscheid werd gemaakt in de zin van de Wet gelijke behandeling van mannen en vrouwen.

De President van de Rechtbank kwam tot de conclusie dat weliswaar sprake was van middellijk onderscheid, maar dat de vordering niet kon worden toegewezen omdat van de maatregel bij uitstek voor vrouwen een positief effect uitging. Te verwachten is namelijk dat de vrijkomende uren zullen worden opgevuld door deel-

tijdwerkers, dus met name vrouwen die daarmee hun part-time werkring kunnen uitbreiden en niet-werkende vrouwen voor wie aldus een werkring beschikbaar komt. Dit gegeven vormt volgens de President een voldoende rechtvaardigingsgrond waardoor het ontoelaatbare karakter van de regeling eraan ontnomen wordt. (21 februari 1986, KG 1986, 146.)

Het Hof benadert de kwestie anders: voor het antwoord op de vraag of de Staat onrechtmatig heeft gehandeld moet het maatregelenpakket in zijn totaliteit worden gezien, waarbij — naast de inhoud van de regeling — mede rekening moet worden gehouden met de wijze van totstandkoming (vooraf) en de effecten van de regeling (achteraf). Verder stelt het Hof dat het niet aanvaardbaar is de regeling in een aantal afzonderlijke facetten te ontbinden en die vervolgens geïsoleerd te beschouwen, het gaat om toetsing van het totale beleid. Het Hof stelt vervolgens dat de wijze van totstandkoming geheel correct en regelmatig is geweest. Wat betreft de inhoud van de ADV-maatregel wordt door het Hof opgemerkt dat uitsluiting van de part-timers van de voordelen van arbeidsduurverkortung een voor vrouwen ongunstig effect heeft, omdat het juist vrouwen zijn die in het onderwijs part-time functies vervullen. Uit cijfers blijkt dat in verhouding veel meer mannen dan vrouwen profiteren van de ADV-maatregel. Deze verhouding moet uit het oogpunt van gelijke behandeling van mannen en vrouwen als een minpunt worden aangemerkt, aldus het Hof. Wat betreft de effecten achteraf wordt in het arrest geconcludeerd dat de ADV-maatregel een voor vrouwen gunstig effect heeft ten aanzien van de werkgelegenheid. Tevens is de met de ADV samenhangende VUT-regeling van kracht om tegemoet te komen aan de moeilijke positie van oudere docenten in het onderwijs. Hiervoor komen ook part-timers in aanmerking. Dit facet van de nieuwe ADV-regeling kan niet als nadelig voor vrouwelijke leerkrachten worden beschouwd.

Samenvattend komt het Hof tot het oordeel dat in haar totaliteit sprake is van een regeling, waaraan weliswaar voor sommige vrouwen nadelige effecten kleven, maar die anderzijds voor andere vrouwen juist weer voordelen met zich brengt, zodanig dat deze effecten elkaar in evenwicht houden. Het Hof is dan ook van oordeel dat de Staat zich niet schuldig heeft gemaakt aan een onrechtmatige daad of dat door de Staat een in beginsel ongeoorloofd onderscheid is gemaakt.

Commentaar

Op de benadering van het Hof is nogal wat kritiek mogelijk.

1. Door de gehele regeling onder de loupe te nemen, inclusief de totstandkoming en de effecten van de regeling voor andere, thans nog buiten het onderwijs staande vrouwen, brengt het Hof een aantal onzuivere elementen in. In de eerste plaats omdat de wijze van totstandkoming van een regeling nog niets zegt over de mate waarin die discriminatoir is. Aan het Hof is niet voorgelegd de vraag of de wijze van totstandkoming zorgvuldig is geweest maar of de inhoud van de regeling discriminatoir is. Dit punt dient door het Hof afzonderlijk te worden behandeld en dat kan ook. In de tweede plaats zijn de belangen van de vrouwen die onder de regeling vallen en de belangen van de vrouwen die wellicht profijt hebben van de regeling twee onvergelykbare grootheden. Bij de eerste groep gaat het om een bijzonder belang van een specifieke groep. Bij de tweede om een algemeen belang, namelijk verbetering van werkgelegenheid voor vrouwen in het algemeen. Als een maatregel zou inhouden dat een bepaalde groep wordt benadeeld, maar tevens zou inhouden dat (leden van) *dezelfde groep* voordelen geniet van de regeling is het een andere zaak. Dan kan de maatregel in zijn geheel worden beschouwd en zou niet gesplitst kunnen worden in verschillende onderdelen. Hier is dat echter niet het geval.

2. De opvatting dat het maatregelenpak-

ket in zijn totaliteit moet worden gezien is mij te ruim. Mij lijkt dat de verschillende elementen van een regeling los van elkaar kunnen worden beschouwd indien deze in losstaande delen uiteen kan vallen zonder dat dit tot gevolg heeft dat door dat uitvallen de overige onderdelen niet meer kunnen functioneren. In casu was er geen reden de ADV-maatregel en de VUT-regel tezamen te beoordelen. Een aantal maatregelen samen kan een gewenst beleid tot stand brengen, maar dat houdt niet in dat er geen alternatief gezocht kan worden voor een van de maatregelen, zodanig dat geen sprake meer is van een discriminatoire regeling.

3. De benadering van het Haagse Hof lijkt ook in strijd met een arrest van het Europese Hof van Justitie van 13 mei 1986 (Zaak 170/84 *Bilka-Kaufhaus versus Weber von Hartz*, besproken door Sacha Prechal in *Nemesis* 1986 nr. 5, pag. 226). In dit arrest zet het Hof mijns inziens volstrekt helder uiteen hoe indirect onderscheid moet worden behandeld. Indien blijkt dat een aanzienlijk geringer percentage vrouwen dan mannen voltijds werkt, dan is de uitsluiting van de deeltijdwerkers van (in dat geval) de bedrijfspensioenregeling in strijd met art. 119 EG-Verdrag, tenzij — kort gezegd — de werkgever objectieve rechtvaardigingsgronden kan aanvoeren voor deze loonpraktijk. De beoordeling of door een werkgever aangevoerde rechtvaardigingsgronden terecht zijn, laat het Hof over aan de nationale rechter, die daarbij volgens het Hof wel het zogenaamde evenredigheidsbeginsel in het oog moet houden. Als die nationale rechter zou vaststellen dat de gekozen middelen aan een werkelijke behoefte van de onderneming beantwoorden, geschikt zijn om het door haar gestelde doel te bereiken en daarvoor ook noodzakelijk zijn, dan is de omstandigheid dat de betrokken maatregel veel meer vrouwelijke dan mannelijke werknemers treft, geen voldoende grond om te concluderen dat art. 119 EG-Verdrag is geschonden. Met andere woorden: het Europese Hof stelt dat sprake is van verboden onderscheid

als aanzienlijk meer personen van een bepaald geslacht worden getroffen door hantering van een op zichzelf neutraal criterium. Dit verboden onderscheid kan slechts worden teniet gedaan door het aanvoeren van een objectieve rechtvaardigingsgrond zoals hierboven geformuleerd. Deze benadering wordt ook gehanteerd door de Commissie Gelijke Behandeling (zie haar jaarverslag over 1984).

Wellicht bedoelde de regering in de Memorie van Toelichting op de zogenaamde Reparatiewet (Wet tot herziening van de wetgeving inzake gelijke behandeling van mannen en vrouwen, Tw. K. 1986-1987, 19 908, nr. 3, pag. 4) ongeveer hetzelfde. In de Memorie van Toelichting wordt gesteld dat onder middellijk onderscheid wordt verstaan: '(...) een zodanige behandeling, dat deze door verwijzing naar een bepaald kenmerk anders dan het geslacht bij de toepassing in de praktijk in het bijzonder personen van een geslacht blijkt te treffen zonder dat voor dit verschil in behandeling een objectieve rechtvaardigingsgrond kan worden aangevoerd.' Met het woord 'objectief' wordt aangegeven dat het 'moet gaan om doelstellingen of motiveringen die geen verband houden met discriminatie op grond van geslacht, waarbij tevens sprake is van een redelijke verhouding tussen het beoogde doel en het gehanteerde middel.' Hoe het ook zij, de uitleg van het Europese Hof is volstrekt duidelijk en deze dient naar mijn mening ook gevolgd te worden, omdat dit Hof immers de instantie is die begrippen in Europese verdragen en richtlijnen moet verduidelijken.

De door het Europese Hof ontwikkelde criteria zouden, toegepast op de ADV-zaak, leiden tot de conclusie dat er sprake is van middellijk onderscheid. De uitsluiting treft in de praktijk meer vrouwen dan mannen. De aangevoerde rechtvaardigingsgrond treft geen doel. Voor het bereiken van een gunstige herbezetting van de vrijgekomen uren en voor een tegemoetkoming aan oudere docenten in het onderwijs is niet noodzakelijk dat part-time docenten van de ADV-regeling wor-

den uitgesloten. Die doelen kunnen ook op een andere manier worden bereikt.

4. Als laatste punt nog het 'tellen'. Het Hof stelt enerzijds vast dat 51,2 procent van de vrouwen tegen rond 85 procent van de mannen in aanmerking komt voor ADV (andere percentages die werden genoemd waren 29 procent vrouwen tegen 71 procent mannen) en anderzijds dat ten aanzien van de herbezetting geldt, dat de vrijgekomen uren in het voortgezet onderwijs voor 40 procent, in het speciaal onderwijs voor 70 procent en in het basisonderwijs voor 78 procent door vrouwen worden herbezet. Afgezien van de onvergelykbaarheid van de twee groepen, waarover eerder onder nr. 1, kun je je ook nog afvragen of altijd geteld moet worden en zo ja, binnen welke categorie dat tellen moet gebeuren om uit te maken of sprake is van ongeoorloofd onderscheid. De Commissie Gelijke Behandeling hanteert blijkens haar jaarverslag als vuistregel dat gekeken moet worden hoe het effect van het hanteren van een bepaald criterium is, uitgesplitst naar beide geslachten, binnen de groep waarbinnen het probleem zich voordoet. Dit lijkt me ook logisch. Een bepaalde groep heeft te maken met een bepaalde regeling. Om te kunnen bepalen of die regeling discriminatoir is moeten de effecten ook binnen die groep worden gemeten.

Echter niet in alle gevallen behoeft naar mijn mening te worden geteld. De verschillende criteria kunnen worden verdeeld in bij voorbaat verdachte criteria, zoals kostwinnerschap en part-time arbeid, en andere criteria, zoals lengte-eisen, opleidingseisen etcetera. Van de eerste categorie is algemeen bekend dat hantering hiervan discriminatoir is; van de tweede is dat meer onzeker. Gaat het om de eerste categorie, dan levert hantering van een dergelijk criterium direct een vermoeden op van verboden onderscheid zonder dat het discriminerende effect van dat criterium door middel van cijfers hoeft te worden aangetoond. Dit vermoeden kan slechts worden opgeheven als degene die het bewuste criterium gebruikt

een objectieve rechtvaardigingsgrond aanvoert. Bij voorbeeld kan worden aangetoond dat in een groep waarvoor de maatregel is bestemd evenveel mannelijke als vrouwelijke part-timers zijn. Bij de tweede groep speelt het aanvoeren van statistisch materiaal een veel grotere rol. Er zal bij voorbeeld door middel van cijfers moeten worden aangetoond dat binnen de in aanmerking komende groep aanzienlijk minder vrouwen dan mannen aan een bepaalde opleidingseis voldoen.

Is dat het geval dan is sprake van een vermoeden van indirect onderscheid. Ook dit vermoeden kan vervolgens worden weerlegd door een objectieve rechtvaardigingsgrond.

5. De Stichting Ombudsvrouw, een van de partijen in deze procedure, heeft aangekondigd in cassatie te gaan. Wellicht brengt een arrest van de Hoge Raad eindelijk helderheid.

Yvonne Konijn

RELATIEVERMOGENSRECHT

De plicht tot verzorging en opvoeding van de kinderen

Veel ouders zullen deze zomer met zorg berichten hebben gelezen over een mogelijke nieuwe verhoging van de school- en collegegelden. Zij zijn immers verplicht in de kosten van verzorging, opvoeding en studie van hun minderjarige kinderen te voorzien, aldus art. 1:395a en 1:404 BW. Welke invloed heeft deze onderhoudsverplichting op de vermogensrechtelijke positie van de moeders van deze kinderen?

Minderjarige kinderen

De onderhoudsverplichting van ouders ten opzichte van hun kinderen is, in tegenstelling tot de andere onderhoudsverplichtingen van het Burgerlijk Wetboek, niet gebaseerd op behoefte maar op behoeften. Dit brengt mee dat kosten die redelijkerwijs voor de opvoeding van de kinderen moeten worden gemaakt door de ouders moeten worden vergoed. Muzieklessen vallen bij voorbeeld buiten het behoeftecriterium, maar worden wel tot de behoeften gerekend. Uiteraard worden deze verplichtingen van de ouders beperkt door hun financiële draagkracht. Zolang de juridische ouders gezamenlijk voor hun kinderen zorgen speelt de onder-

houdsplicht geen grote rol. Levensonderhoud en verzorging vinden grotendeels in natura plaats en voorover dit niet mogelijk is komen de kosten, waaronder die van kinderopvang (niet aftrekbaar van de belastingen), simpelweg ten laste van het huishoudbudget.

Tegenover deze onderhoudsverplichting staat het recht van de ouders op het vruchtgenot van het vermogen van hun kinderen, waaronder tevens is begrepen het inkomen uit arbeid van de inwonende kinderen, art. 1:251 BW. In de praktijk stelt dit vruchtgenot niet veel voor, slechts weinig kinderen zijn vermogend en het afstaan van het inkomen uit arbeid is veelal omgezet in kostgeld of wordt helemaal niet gevraagd.

De plicht van art. 1:404 BW vindt voor gehuwde ouders zijn complement in art. 1:82 BW, dat bepaalt dat de echtgenoten jegens elkaar verplicht zijn hun kinderen feitelijk te *verzorgen en op te voeden*. Daarnaast verdeelt art. 1:84 BW de *kosten* die deze verzorging en opvoeding meebrengt naar evenredigheid over de inkomens van beide echtgenoten. In de praktijk is het nog steeds vaak de vrouw die de verzorging en opvoeding op zich neemt, daartoe in staat gesteld door het kostwinnerschap van de man. Dit is conform art. 1:84 BW, maar in strijd met art.

1:82 BW en derhalve te kwalificeren als wanprestatie van de man.

Daarnaast heeft de traditionele taakverdeling echter vermogensrechtelijke consequenties. Zijn de ouders gehuwd in gemeenschap van goederen, dan brengt deze taakverdeling een verschuiving in de zeggenschap over het gemeenschappelijk vermogen mee: iedere echtgenoot is in beginsel slechts bestuursbevoegd over zijn inbreng. De vrouw die haar baan heeft opgegeven, heeft, afgezien van kinderbijslag en eventuele renteïnkomen, geen eigen inkomen meer. Hebben de ouders huwelijksvoorwaarden gemaakt, dan is het mogelijk dat de man de verplichting op zich heeft genomen de kosten van verzorging en opvoeding van de kinderen te voldoen. Doorgaans zal daar niet een vergoeding voor de arbeidsuren aan de verzorgende moeder onder zijn begrepen. De vrouw heeft dus ook hier, afgezien van kinderbijslag, eventuele rente-inkomen of een eventueel verrekenbeding, geen eigen inkomen en dus geen of slechts een klein eigen vermogen dat zij kan besturen. Full-time verzorgende moeders bouwen bovendien geen eigen ouderdomspensioen op.

Voor de meeste vaders is de aanwezigheid van een full-time verzorgende moeder aantrekkelijk. Zij kunnen ongestoord buitenshuis aan hun carrière werken, terwijl de verzorging en opvoeding tegen kostprijs wordt geregeld. Bovendien zijn er nog allerlei fiscale voordelen die deze arbeidsverdeling extra aantrekkelijk maken (alleenverdienerstoelag, voetoverheveling, etcetera). Hoe voordelig deze regelingen zijn, blijkt wanneer moeders hun weg terug zoeken naar de arbeidsmarkt en de man zijn fiscale voordelen verliest en er bovendien voor bijvoorbeeld de kinderopvang moet worden betaald. Dit systeem weerhoudt ook vaders die wel voor hun kinderen willen zorgen ervan zich gedeeltelijk van de arbeidsmarkt terug te trekken. Velen kunnen het zich financieel niet permitteren.

Gehuwde vrouwen die zich full-time aan kinderverzorging gaan wijden nemen een

onevenredig groot deel van de verzorgings- en opvoedingsverplichtingen op zich en doen, vaak onbewust, afstand van hun rechten op compensatie jegens hun echtgenoot en van hun rechten jegens derden (verlies van een werkloosheidsuitkering bij vrijwillig ontslag, pensioenbreuk, etcetera). Rechten en plichten zijn in de traditionele taakverdeling in gezinnen daardoor niet evenwichtig verdeeld.

De verhoudingen zijn in een gezin waar de ouders niet zijn gehuwd nog schever, door het totaal ontbreken van aanspraken van de vrouw op het vermogen opgebouwd met het inkomen uit arbeid van de man en het ontbreken van nabestaandepensioen en dergelijke.

Gescheiden levende ouders

Als de ouders niet (meer) samenwonen speelt de onderhoudsplicht voor de kinderen een grote rol. Onderhoud in natura is dan niet mogelijk voor de ouder bij wie het kind niet woont. De plicht tot verzorging en opvoeding wordt dan afgekocht in de vorm van alimentatie die ter beschikking wordt gesteld van de ouder (meestal de moeder) bij wie het kind verblijft.

De alimentatie voor kinderen berust eveneens op art. 1:404 BW en wordt dus eveneens bepaald door de behoeften van het kind (HR 21 november 1986, NJ 1987, 601). Een uitzondering geldt voor de vaderschapsactie, waar de alimentatie wel op behoefteigheid ('levensonderhoud') is gebaseerd, art. 1:394 BW. Lagere rechters houden bij het vaststellen van de kinderalimentatie echter ten onrechte soms de behoefteigheid als norm aan, zo bijvoorbeeld de Rechtbank en het Hof in bovengenoemde zaak. Dit heeft onder andere tot gevolg dat kinderen die zelf al recht hebben op bijvoorbeeld een RWW-uitkering, vaak de alimentatieplicht van hun vaders zien vervallen.

De inning van een door de rechter vastgestelde kinderalimentatie levert in de praktijk ook nogal eens problemen op. Raden voor de Kinderbescherming stellen zich soms jegens onderhoudsplichtige ouders

terughoudend op hoewel zij de exclusieve bevoegdheid hebben invorderingsmaatregelen te nemen.

In feite zijn kinderen van gescheiden ouders daardoor vaak veel slechter af en krijgen zij minder vormings- en ontplooiingskansen dan kinderen van wie de ouders samenleven.

Dit leidt er toe dat de positie van een gescheiden moeder slechter is dan tijdens haar huwelijk met traditionele taakverdeling. Behalve de full-time verzorging moet zij nu ook een aanmerkelijk deel van de kosten van de opvoeding opbrengen. Een gescheiden moeder met kleine kinderen zal het bestaansminimum dat de bijstand haar garandeert maar moeilijk kunnen ontstijgen. Zodra de lege-nest-fase is ingetreden blijkt vaak dat het heel moeilijk is weer toegang te krijgen tot de arbeidsmarkt en ook bij het bereiken van de pensioengerechtigde leeftijd wordt zij weer met de gevolgen van het gratis verzorgen van de kinderen geconfronteerd: voor haar is er nauwelijks of geen aanvullend ouderdomspensioen. Slechts in een enkel geval zal pensioenverrekening iets substantieels opleveren. Het terugtreden van de arbeidsmarkt blijkt voor de gehuwde vrouw een riskante luxe te zijn, waarvoor zij na ontbinding van haar huwelijk door dood of echtscheiding de rekening krijgt gepresenteerd.

Meerderjarige kinderen

Tot en met 31 december 1987 gelden niet-gehuwde kinderen die nog geen eenentwintig jaar oud zijn als minderjarig. Gedurende deze minderjarigheid hebben de ouders een opvoedings- en verzorgingsverplichting, de 'uitgebreide' onderhoudsverplichting. Hiertoe behoren ook de kosten voor studie van de kinderen. Zijn de kinderen eenmaal meerderjarig geworden (met ingang van 1 januari 1988 vindt dit heugelijke feit reeds op de achttiende verjaardag plaats), dan geldt nog slechts een beperkte onderhoudsverplichting, die enkel op behoefte is gebaseerd, art. 1:392 BW. De ouders kunnen

aan deze verplichting voldoen door het behoeftige kind onderdak en levensonderhoud in natura aan te bieden, art. 1:398 lid 2 BW, bevestigd in HR 9 januari 1920, NJ 130. Het behoeftige meerderjarige kind kan met deze archaische bepaling worden gedwongen thuis te blijven wonen. Een bijdrage voor studiekosten ligt *niet* in deze beperkte onderhoudsverplichting besloten indien de meerderjarige overigens in staat is door arbeid in zijn eigen levensonderhoud te voorzien, HR 9 september 1983, NJ 1984, 535. De regeling van art. 1:392 BW is niet bedoeld om meerderjarige kinderen in staat te stellen op kosten van hun ouders een studie te voltooien. Speciaal voor kinderen van gescheiden ouders is dit een bedreigende bepaling, omdat vaders die weinig contact meer hebben met hun kinderen er vaak niet voor voelen langer voor hun opvoeding te betalen dan strikt noodzakelijk is. Slechts opleidingen die vallen onder studiefinancieringsregelingen kunnen in zo'n geval toch worden aangevangen of voltooid. Is echter in de studiefinancieringsregeling een ouderlijke bijdrage ingecalculeerd dan rijzen opnieuw problemen. De wettelijke regelingen zijn op dit terrein niet consistent. De student krijgt een te lage toelage omdat de ouders geacht worden bij te dragen in de studiekosten, terwijl de student geen rechtsgrond heeft om deze bijdrage van zijn ouders te vorderen. Met ingang van 1 januari 1988 verschijnt een nieuw art. 1:395a BW, dat bepaalt dat ouders tot de eenentwintigste verjaardag van hun kind ook in zijn studiekosten moeten blijven bijdragen, Stb. 1987, 333. In zoverre handhaaft dit artikel de huidige rechtspositie van studerende kinderen tot eenentwintig jaar. Na het bereiken van de eenentwintigjarige leeftijd wordt de huidige situatie eveneens bestendigd. De nieuwe WSF 18+ brengt op dit terrein geen verbetering. Er is geen wettelijke bijdrageplicht gecreëerd voor de ouders, wel een fictie dat zij zullen bijdragen voor hun kinderen tot dertig jaar. De toelage wordt vastgesteld op basis van een fictieve ouderbijdrage aan de hand van verplicht te

verstrekken gegevens over het ouderlijk inkomen. Studenten die geen goede contacten met hun ouders onderhouden komen hier op diverse fronten in de problemen. Allereerst dienen de gegevens te worden bemachtigd. Vervolgens kan vol spanning worden gewacht op de hoogte van de vastgestelde ouderbijdrage. Navrant is dat de centrale directie studiefinanciering andere normen hanteert dan de rechter die kinderalimentatie vaststelt. Begrijpelijkerwijze weigert de gescheiden ouder een hogere bijdrage te betalen dan de rechter heeft vastgesteld. Weigerachtigheid van de ouders wordt slechts in zeer weinig gevallen door de centrale directie studiefinanciering erkend (incest, mishandeling, etcetera). Dit is zowel voor ouders als voor kinderen onbevredigend en strijdig met de doelstelling van financiële zelfstandigheid van studenten en met de ouderlijke verplichtingen uit het BW. Zie voor een verdere uitwijding over deze problematiek de bijdrage van Nora Holtrust en Ineke de Hondt. Voor de desastreuze gevolgen van de WSF 18 + voor bijstandsmoeders verwijs ik kortheidshalve naar de bijdrage van Agnes van Brussel in *Nemesis* 1985 nr. 5, pag. 184-186.

Toekomstperspectief

Om de ongunstige vermogensrechtelijke positie van moeders te veranderen is het nodig dat de traditionele taakverdeling in het gezin zodanig wordt gewijzigd dat de artt. 1:82 en 1:84 BW worden nageleefd. Dit brengt mee dat de verdeling van betaalde en onbetaalde arbeid zal veranderen. Dit betekent echter niet dat gehuwde vrouwen een arbeidsplicht krijgen opgelegd.

De financiële voordelen die de wet aan de traditionele taakverdeling verbindt

moeten worden herzien op zodanige wijze dat deze toevloeden aan degene ten behoeve van wie deze faciliteiten zijn gecreëerd, de huishoudelijke partij. De zo geroemde-vrijheid van de echtgenoten om zelf een taakverdeling overeen te komen wordt dan niet langer beïnvloed door ongerechtvaardigde financiële belangen van één van beiden.

Daarnaast zal de verzorgende en opvoedende arbeid van een van de partners ook financieel moeten worden gewaardeerd. Het zou vanzelfsprekend moeten worden dat de vrouw die haar verdien capaciteit aanwendt ten behoeve van de carrière van haar man door alle huishoudelijke beslommingen op zich te nemen, daarvoor wordt beloond. Dit zou de vorm kunnen krijgen van een in de huwelijksvoorwaarden vast te leggen aanspraak op een gedeelte van het salaris van de man. Een vergelijkbare figuur is in de pensioensfeer al wettelijk geregeld in de vorm van wedu-wpensioen.

Een andere mogelijkheid zou een kostendeekkende kinderbijslag kunnen zijn, waarin zowel onderhouds- als verzorgingskosten zijn verdisconteerd. Dit idee is geopperd door R. Jansweijer in zijn rapport *Private leefvormen, publieke gevolgen*, (1987).

Verder is vanuit Den Haag tot nu toe weinig waarneembaar dat het traditionele gezinspatroon met de bijbehorende economische en vermogensrechtelijke ongelijkheid zal wijzigen, die de bijdrage van Riki Holtmaat in *Nemesis* 1987 nr. 4, pag. 157-168.

De vermogensrechtelijke positie van moeders is daarmee voorlopig overgeleverd aan het vrije spel der maatschappelijke krachten.

Wendelien Elzinga

Mededelingen Emancipatieraad met betrekking tot de voorstellen van de Commissie Oort

De voorstellen van de Commissie Oort in het rapport *Zicht op Eenvoud* geven de mogelijkheid om de bestaande belastingwetgeving ook vanuit emancipatieoogpunt te verbeteren. De invoering van een basisaftrek per persoon en het afschaffen van de toeslagen zijn een stap in de richting van de individuele belastingheffing die de raad voorstaat. Het afschaffen van de toeslagen betekent een minder grote rem op de arbeidsdeelname van vrouwen. Essentiële kenmerken van de tweeverdienerswetgeving blijven echter overeind, zoals de overdrachtmogelijkheid van de basisaftrek en de gelijkstelling van ongehuwden aan gehuwden.

Op verzoek van de minister van Sociale Zaken en Werkgelegenheid heeft de raad inmiddels advies uitgebracht (juni 1987) over het kabinetstandpunt inzake de voorstellen van de Commissie Oort. De belangrijkste aandachtspunten in het advies van de raad zijn de kinderopvang, de positie van meewerkende vrouwen en de overdracht van de basisaftrek. Daarnaast besteedt de raad in zijn advies aandacht aan de relatie met de derde EG-richtlijn en met het beleidsplan van emancipatie ten aanzien van de economische zelfstandigheid van jongeren na 1990. Tevens is de raad ingegaan op de aftrek van studiekosten, correctie op de overdracht van de basisaftrek en de gevolgen van de voorstellen voor alleenstaanden.

Kinderopvang

Met het afschaffen van de toeslagen verdwijnt ook de bestaande fiscale tegemoetkoming in de kosten van kinderopvang aan tweeverdieners. Het bedrag van ten minste honderdvijftientwintig miljoen dat hiermee is gemoeid zou de raad besteed willen zien aan kinderopvangvoorzieningen. De raad heeft dit al eerder voorgesteld in het Advies Uitbreidingsplan Kinderopvang (december 1986). Het raadsvoorstel komt overeen met de gedachten van de Tweede Kamer hierover blijkens de motie die is ingediend tijdens de vergadering van de Vaste Commissie voor Financiën in april j.l.

Meewerkende vrouwen

De Commissie Oort stelt voor de meewerkaftrek te schrappen, terwijl het kabinet nog wil overwegen om deze mogelijkheid te handhaven naast het systeem van de reële arbeidsbeloning. De raad is voorstander van het laatste systeem,

omdat dit het werk van de meewerkende vrouw in het gezinsbedrijf zichtbaar maakt. Via het systeem van de reële arbeidsbeloning is het bovendien mogelijk om eerder te voldoen aan inkomenseisen in andere regelingen. De raad doet in zijn advies het oorstel om de meewerkende partner bij de reële arbeidsbeloning een eigen zelfstandigenaftrek toe te kennen, die bijvoorbeeld de helft bedraagt van de normale zelfstandigenaftrek.

Overdracht

De overdrachtmogelijkheid van de basisaftrek komt in de plaats van de huidige alleenverdienerstoelag en de voetoverheveling. In zijn advies stelt de raad voor om niet de basisaftrek over te dragen, maar het voordeel dat de basisaftrek oplevert (aftrek van het belastingdeel, niet van het premiedeel vanwege de relatie met de Derde richtlijn, en de premies volksverzekeringen AOW, AAW en AWBZ die hieronder vallen). In tegenstelling tot het voorstel van de Commissie Oort werkt dit systeem gelijk uit voor alle kostwinners. De drempel om toe te treden tot de arbeidsmarkt voor gehuwde vrouwen en daaraan gelijkgestelden met een alleenverdiende partner zal even groot zijn, ongeacht het inkomen van de partner. Het voorstel van de raad levert budgettair ongeveer driehonderd miljoen gulden op. De raad stelt voor dit bedrag achtereenvolgens te besteden aan uitbreiding van kinderopvangvoorzieningen, handhaving van de aftrek van studiekosten die juist voor vrouwen belangrijk is in het kader van om-, her- en bijscholing en de ontwikkeling van beleid ten behoeve van herintreedsters.

Overige aanbevelingen

Voor de jongeren die na 1990 volgens het beleidsplan emancipatie geacht worden economisch zelfstandig te zijn stelt de raad voor de overdracht van de basisaftrek af te schaffen. Daarnaast zal uiteraard op andere beleidsterreinen het nodige ondernomen moeten worden om de economische zelfstandigheid van de jongeren mogelijk te maken. Mogelijkheden om zowel recht te doen aan het uitgangspunt van individualisering (geen onderscheid tussen alleenstaanden en samenwonenden, kostwinners of tweeverdieners) als om tegemoet te komen aan de inkomensachteruitgang voor alleenstaanden als gevolg van de voorstellen heeft de raad helaas niet gevonden. Het beginsel van individualisering is ook uitgangspunt van de Wet op de Inkomstenbelasting. De raad wijst wel op de mogelijkheid om alleenstaan-

den tegemoet te komen in bepaalde regelingen, vooral waar van hen grote solidariteit wordt gevraagd met gehuwden, juist een individuele behandeling in te voeren. In ieder geval zal een overgangregeling getroffen moeten worden voor oudere ongehuwde vrouwen in verband met het afschaffen van de premiestelling AKW.

Het advies Eenvoud in het loon en de inkomstenbelasting van de raad is verkrijgbaar bij het bureau.

Opteren voor Nederlanderschap ten behoeve van niet-Nederlandse kinderen

Bij de inwerkingtreding van de nieuwe Wet op het Nederlanderschap (1 januari 1985) is de mogelijkheid geschapen, dat Nederlandse vrouwen, gedurende een periode van 3 jaar, voor hun niet-Nederlandse kinderen kunnen opteren voor de Nederlandse nationaliteit.

Het gaat hierbij om kinderen die vóór 1 januari 1985 geboren zijn en op die datum nog geen 21 jaar oud waren. Zijn de kinderen jonger dan 18 jaar (op het moment van de optie) dan kan de Nederlandse moeder voor hen een optieverklaring afleggen (in Nederland: bij de afdeling Bevolking van de gemeente; in het buitenland: bij een Nederlandse diplomatieke vertegenwoordiging). Zijn de kinderen ouder dan 18 jaar — maar nog geen 21 — dan kunnen zij zelf zo'n verklaring afleggen.

Deze mogelijkheid tot opteren loopt af op 1 januari 1988.

Nadere informatie is verkrijgbaar bij H.V. Holtus, tel.: 070 - 70 68 50.

'De Vrouwenband' verdubbelt speelduur

'De Vrouwenband', het gesproken maandblad over vrouwenemancipatie en feminisme, bestemd voor mensen met een lees-handicap, verschijnt met ingang van het septembernummer op twee C-90 cassettes in plaats van één. De Vrouwenband bestaat nu bijna vier jaar en voorziet duidelijk in een behoefte.

In de praktijk bleek de speelduur van anderhalf uur per maand dan ook te kort om een verantwoord totaaloverzicht te geven van de informatie die via de vele gedrukte tijdschriften gemaakt wordt. En dat is toch een van de belangrijkste functies van ook dit gesproken blad, dat uniek is op het terrein van vrouwenemancipatie en feminisme. In de nieuwe opzet, dus drie uur tekst per nummer, komt De Vrouwenband

pas goed tot haar recht met elke maand:
—Een ruime hoeveelheid artikelen, die samen een breed overzicht geven van actuele ontwikkelingen en discussies binnen de vrouwenbeweging
—één thema van verschillende kanten belicht en besproken
—uitgebreide informatie over literatuur, toneel, muziek, dans en beeldende kunst
—een kort verhaal of enkele gedichten
—een column
—vrouwenmuziek
—berichten en aankondigingen
Verdere informatie over De Vrouwenband (en/of over de vele andere gesproken tijdschriften) wordt graag verstrekt door:
Het Centrum voor Gesproken Lektuur
HGW,
Postbus 24,
5360 AA GRAVE,
Telefoon: 08860 - 71234.
Vrouwen met een lees-handicap kunnen daar een gratis proefnummer aanvragen of een abonnement nemen voor f 20,- per jaar.

Onderzoek naar aard en omvang van behoefte aan kinderopvang

Hoewel ongeveer 50 procent van de vrouwen met jonge kinderen de verzorging van de kinderen wenst te combineren met het verrichten van betaalde arbeid, blijkt maar een kwart van hen daadwerkelijk betaalde arbeid te verrichten. De arbeidssituatie van vrouwen met jonge kinderen kenmerkt zich door in deeltijd werken (gemiddeld 17 uur) en onregelmatige werktijden.
Bij de keuze om al dan niet betaalde arbeid te blijven verrichten naast de verzorging van kinderen, spelen zogenoemde kindgerichte motieven, waaruit de verwachting en beeldvorming rond het moederschap spreken, een rol: men vindt het niet goed voor (jonge) kinderen dat moeders werken. Anderzijds zijn er motieven die betrekking hebben op de ontplooiingsmogelijkheden die vrouwen kunnen ervaren wanneer zij betaalde arbeid verrichten, de zogenoemde oudergerichte motieven. De aard van het werk, het eigen inkomen, de sociale contacten die werk met zich meebrengt en het gevoel van eigenwaarde dat werken geeft, zijn van belang. De aan- of afwezigheid van bevredigende kinderopvang speelt, evenals het beschikbaar zijn van (deeltijd)banen, een rol bij de afweging.
Vrouwen ervaren de keuze tussen of de zorg voor jonge kinderen (0-4 jaar) en niet werken of het combineren van de verzorging van jonge kinderen met het verrichten van betaalde arbeid als een dilemma.

Dit blijkt uit een onderzoek naar omvang en aard van de behoefte aan kinde-

ropvang in relatie tot de deelname van vrouwen aan het arbeidsproces. Het onderzoek is in opdracht van het Ministerie van Sociale Zaken en Werkgelegenheid uitgevoerd door de Stichting Research voor Beleid. Minister De Koning heeft het rapport aan de Eerste en Tweede Kamer toegezonden. De resultaten worden betrokken bij het regeringsstandpunt over kinderopvang, dat in de loop van 1988 wordt verwacht. Het onderzoek omvat een literatuurstudie — waarin de kennis omtrent de behoefte aan kinderopvang en de deelname van vrouwen aan het arbeidsproces uit onderzoeken van de laatste vijf jaar werd geïnventariseerd — en een recent uitgevoerd onderzoek naar de wensen omtrent kinderopvang en eigen arbeidssituatie bij vrouwen die zwanger waren van hun eerste kind of die ten minste één kind hadden onder de vier jaar.

Het rapport *Kinderopvang en Arbeidsparticipatie van vrouwen*, ISBN 90.363.9629.8, is verkrijgbaar door f 15,- over te maken op giro 55.27.12 van het Ministerie van Sociale Zaken en Werkgelegenheid onder vermelding van titel en ISBN-nummer.

Emancipatieraad over de Nota (her)intredende vrouwen

De Nota (her)intredende vrouwen van minister De Koning wekt volgens de Emancipatieraad ten onrechte de indruk dat alle vrouwen die weer willen toetreden tot de arbeidsmarkt een lage of vroege opleiding en nauwelijks werkervaring hebben. Daardoor zijn de voorgestelde maatregelen te eenzijdig gericht op het verbeteren van de vaardigheden van vrouwen zelf. Scholing alleen is echter niet genoeg. Tegelijkertijd zullen maatregelen genomen moeten worden om de drempels weg te nemen die werkgevers zelf voor herintredsters opwerpen, bijvoorbeeld door het stellen van te hoge functie-eisen. Het beleid zal er tevens op gericht moeten zijn om uit-treden van vrouwen te voorkomen.

Voor een samenhangend herintredstersbeleid is het noodzakelijk dat overheid en particulier bedrijfsleven positieve actieplannen ontwikkelen ten behoeve van herintredsters. De overheid kan het bedrijfsleven hiertoe stimuleren door bijvoorbeeld voorwaarden te stellen voor het verkrijgen van overheidsorders (contract-compliance).
Voor de overheidssector stelt de minister in de nota voor uitgetreden vrouwen tot twee jaar na de ontslagdatum als interne sollicitanten te beschouwen. Deze periode acht de raad over het algemeen te kort. Bij de voorgenomen wijziging in het ambtenarenreglement voor de berekening van het aantal dienstjaren

wordt de verzorging van kinderen meegerekend tot vier jaar voor één kind en zes jaar voor meerdere kinderen. De raad beveelt aan bij deze periode aan te sluiten. De raad beveelt eveneens aan dat werkgevers werkervaring vóór het uit-treden meenemen in de salarisberekening. Ook ervaring van migrantenvrouwen die in het buitenland is opgedaan zou gehonoreerd moeten worden. Tevens adviseert de raad diploma's die in het buitenland zijn behaald te erkennen.

De oproep aan reguliere instellingen als streekscholen om meer aandacht te besteden aan herintredsters vindt de raad te vrijblijvend. Voorzieningen die zich speciaal op vrouwen richten, zoals Vrouw en Werkwinkels en Vrouwen-vakscholen, blijven nodig tot ook de reguliere instellingen herintredsters optimaal bereiken. Dit aanpassingsproces zal meer tijd en geld vergen dan de conceptnota veronderstelt. Door te snelle integratie dreigen de opgebouwde kennis en deskundigheid verloren te gaan. De raad pleit voor een ruime overgang-speriode, waarin de reguliere instellingen met extra financiële middelen hun bereikbaarheid voor herintredsters kunnen vergroten. De raad adviseert om in regio's waarin te weinig voorzieningen voor herintredsters zijn op korte termijn nieuwe vrouwen-vakscholen op te richten. Deze scholen kunnen een voorttrekkersrol vervullen in het toegankelijk maken van de reguliere instellingen.

Over twee onderdelen van de conceptnota herintredende vrouwen adviseerde de Emancipatieraad al eerder. In het kader van het vergroten van de mogelijkheden tot combinatie van ouderschap en betaald werk bracht de raad in december vorig jaar het advies Uitbreidingsplan Kinderopvang uit. Over de nieuwe subsidieregeling voor de Vrouw en Werkwinkels adviseerde de raad in april jongstleden.

Opnieuw aan het werk: advies over de concept-nota (her)intredende vrouwen, Emancipatieraad, juli 1987. Uitgebracht aan de minister van Sociale Zaken en Werkgelegenheid.

Inlichtingen: Afdeling Voorlichting Emancipatieraad, telefoon: 070 - 614371.

Louk Hulsman Prijs 1988

Meer cellen? Hogere straffen? Meer politie?
Laten we dit op hol geslagen paard stoppen.
(Hulsman, 1986; Afscheid van het strafrecht)

De Stichting Louk Hulsman Prijs looft een prijs uit voor degene(n) wier/wiens

activiteiten bijdragen aan de terugdringing van het strafrecht.
Aan de prijsuitreiking, die begin 1988 voor het eerst plaatsvindt, zal publicitaire aandacht worden geschonken.
Eenieder die meent in aanmerking te komen wordt verzocht haar of zijn

ideeën of initiatief kenbaar te maken aan het secretariaat.
Ook degenen die de jury, bestaande uit Y. Baudoin, J. Soetenhorst-de Savornin Lohman, en H. Verrijn Stuart, attent kunnen maken op kandidaten, worden verzocht te reageren.

Alle correspondentie te richten aan:
Stichting Louk Hulsman Prijs
Postbus 5535
1007 AM Amsterdam
Sluitingsdatum voor de kandidaatstelling is 15 november 1987.

PROCEDEER MET RECHTENVROUW

over

- incest
- sexueel misbruik hulpverleners
- invordering van alimentatie
- ongelijk loon bij gelijke functie
- bijstand en studiefinanciering

STICHTING
RECHTENVROUW

Dit zijn slechts enkele voorbeelden van proefprocessen waarbij Rechtenvrouw garant staat voor de kostenveroordeling.

STEUN RECHTENVROUW

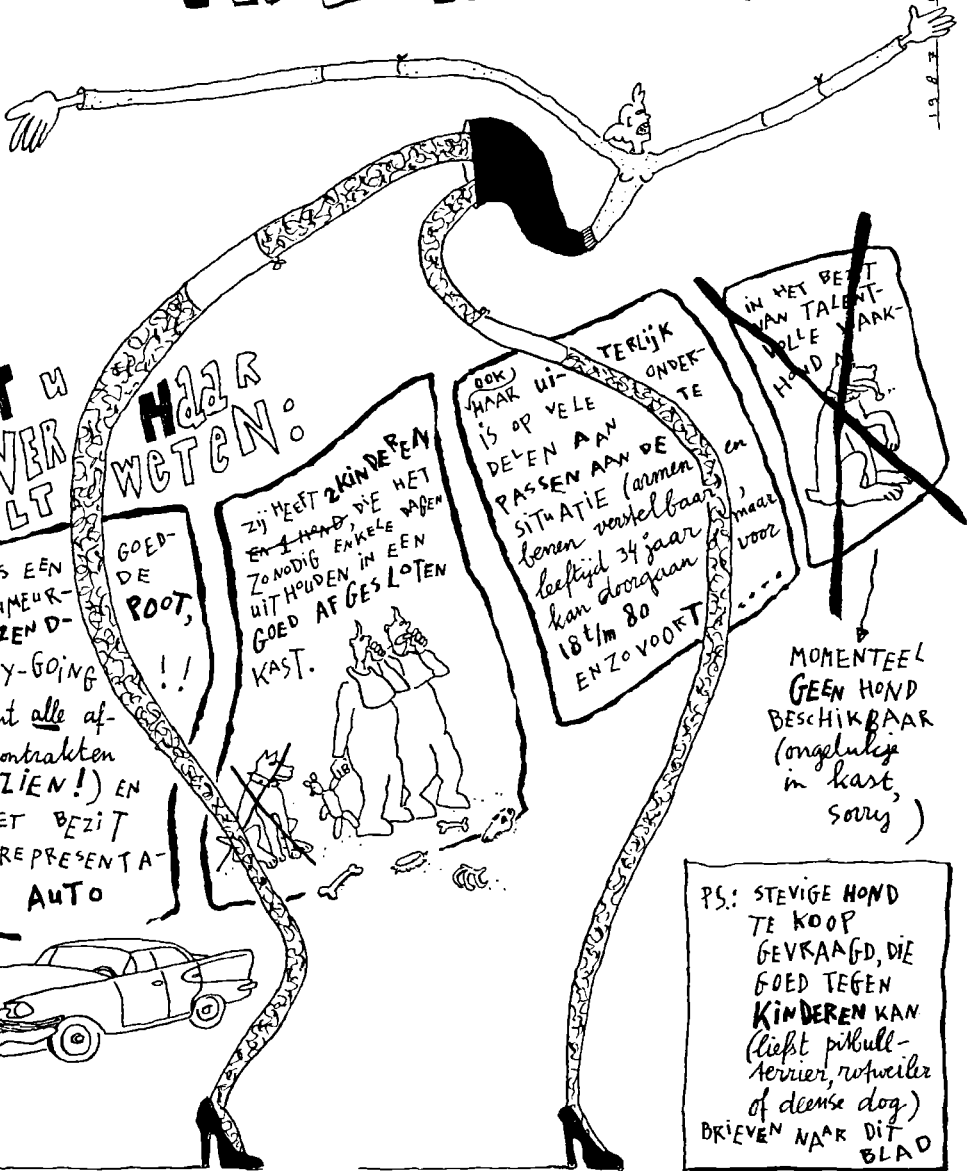
Wordt donatrice (stort minimaal f 15,- per jaar o.v.v. "donatrice" en u ontvangt de jaarverslagen) of geef gewoon een bijdrage omdat u ons misschien morgen al nodig hebt!

Rechtenvrouw, feministisch proefprocessenfonds
Giro 643464, Postbus 3602, 1001 AK Amsterdam

BIEDT ZICH AAN:

ZEER FLEXIBELE ARBEIDSCONTRACTANTE

1987
E
L
D
E
B
E
N

WAT U OVER WILT

HIER WETEN:

Zij is een
BEHUMEUR-
DUIZEND-
EASY-GOING
(tekent alle af-
koopcontracten
ONGEZIEN!) EN
IN HET BEZIT
VAN REPRESENTA-
TIEVE AUTO

Zij heeft kinderen
en 1 hand, die het
zonnig enkele varen
uithouden, in een
goed afgesloten
kast.

ROK
HAAR UI-
TERLIJK
ONDER-
TE

is op vele
delen aan
passen aan de
situatie (armen
benen vertelbaar
leeftijd 34 jaar
kan doorgaan
184m 80
en zo voort

MOMENTEEL
GEEN HOND
BESCHIKBAAR
(ongelukkig
in kast,
sorry)

PS: STEVIGE HOND
TE KOOP
GEVRAAGD, DIE
GOED TEGEN
KINDEREN KAN
(lieft pitbull-
terrier, rottweiler
of deense dog.)
BRIEVEN NAAR DIT
BLAD

